

Osmanlılar ve Alevîler

Saim SAVAŞ

I- Alevîliği Hazırlayan Tarihsel Zemin

Selçuklular önderliğinde Ortadoğu'ya inen Oğuz boylarının, kitleler halinde büyük çoğunlukla İslam'ı tercih etmeleriyle birlikte yaşam biçimleri sebebiyle kabul ettikleri ve yaşadıkları İslam konunun uzmanı tarihçiler tarafından Kitabi-Sünnî İslam'dan farklılığının ortaya konulabilmesi için, halk İslamı (Folk İslam) şeklinde ifade edilmiştir. Dinî ilimlerin öğrenim yerleri olarak kabul edilebilecek olan mescit, cami ve medreselerden tabii olarak uzak olmayı gerektiren göçebe-yarı göçebe hayat tarzı, bu farklılığın temel sebebi olarak belirtilebilir. İslam öncesi Türk geleneklerini yoğun olarak yaşayan söz konusu kesimlerin İslam'la bağını sağlayanlar ise genellikle Türkmen babaları ve onlar tarafından tesis edilen tekke ve zaviyeler olmuştur.

Halk İslamını benimseyen geniş göçebe kesimlerdeki farklılaşma genel olarak iki sebebe dayandırılabilir:

1- Yerleşik hayata geçiş süreci. Bu süreçle birlikte sözü edilen müesseselerde öğretilen İslam anlayışıyla tanışmaya paralel olarak göçebe ve yarı göçebe kesimlerdeki değişim ve farklılaşma meydana gelmeye başlamıştır.

2- Safevîye tarikatının devletleşme sürecinde ve sonrasında yaşanan Safevî propagandası. Bu süreçte etkili olan Şii tesirler, sözü edilen kesimlerde belirgin bir farklılaşma meydana getirmiştir.

Sonuçta Osmanlı tarafında kalarak Osmanlı merkezîyetçi politikalarının etkisine giren göçebe kitleler, yerleşik hayata geçiş süreci boyunca klasik Sünnî anlayışı benimserken Safevî dâîlerinin propagandalarından etkilenen kesimler Şii tesirlere açık bir hâle gelmişlerdir.

Genel hatlarıyla bakıldığında bir sürgün ve iskân dönemi denilebilecek olan Osmanlı tarihi boyunca yapılanların temelinde iki hedefe yöneldiği söylenebilir:

- 1- Aşiret mantığının yıkılarak homojen bir toplum yapısının kurulması.
- 2- Farklı unsurları ortadan kaldırarak ortak bir dinî anlayışın sağlanması.

Doğu'dan gelen Moğol baskısı sonucu Batı Anadolu'da yerleşik halk arasında yoğun bir şekilde sıkışmış kalmış olan Türkmen aşiretlerinin önemli bir kısmının Balkanların fethinden sonra kendi istekleriyle geniş ve daha serbest yurtlar bulmak amacıyla göç etmiş olabilecekleri düşünülebilir.

Fakat çoğunlukla Osmanlı merkezîyetçi yapısının oturması aşamalarında, sık sık itaatsizlikler gösteren ve bu yüzden dinî-siyasi maksatlarla meydana gelen isyan hareketlerine katılmaya her zaman meyilli olan aşiretlerin zararsız bir hâle getirilmesi amacıyla birbirinden ayrılıp parçalanarak zorla sürgün ve iskâna tâbi tutuldukları ya da cezaen sürüldükleri de bir gerçektir. Bu sürecin bütün Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği ve hatta giderek azalan göçebe yaşam tarzının Cumhuriyet devrinde de 1970'lere kadar sürdüğü söylenebilir. Bu bakımdan yaklaşık 10. asırda Oğuz boylarının kitleler halinde İslama girmeleriyle başlayan süreç, bahis konusu Osmanlı politikaları ile bir taraftan göçebelikten yerleşikliğe geçişle bir taraftan da geniş halk kitlelerinin Sünnî İslamı benimseyip özümsemeleriyle sonuçlanmıştır. Netice itibarıyla bazı istisnalar dışında söz konusu iki hedefe büyük ölçüde ulaşıldığını söylemek mümkündür.

Ancak Osmanlı merkezîyetçiliği ile göçebe Türkmen yaşamının çok kolay uyum sağladığı söylenemez. Bunda, sosyolojik olarak bu sürecin bizatihi kendisinden kaynaklanan sebepler yanında, tarikattan devlete geçiş süreci ve varlık süreleri boyunca yaşanan Safevî-Osmanlı rekabetinin de büyük etkisi vardı. Söz konusu rekabetin başlıca iki sahada öne çıktığı görülmektedir:

- 1- Mezhep farklılığı.
- 2- Yönetim anlayışı farklılığı.

Aslında başlangıçta Sünnî olan Safevîye tarikatının, devletleşme sürecinde Şiiliği benimsemesindeki temel sebebin, kendilerini Osmanlılardan ayırt ederek Osmanlı merkezîyetçi politikalarıyla uyuşamayan kesimler ile Suriye, Anadolu ve Azerbaycan'daki Şii-Bâtınî boyları ve hatta Şeyh Bedreddin taraftarlarını kazanmak olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin, bilhassa İstanbul'un fethinden itibaren merkezîyetçi bir imparatorluk haline gelip, İslam dünyasının Sünnî karakterli en büyük gücü ve temsilcisi durumuna yükselmesinden sonra, Safevîlerin dayanacakları temel güç, İslam coğrafyasında yaşayan gayri Sünnî kesimler olmuştur.

Yönetim anlayışı farklılığına gelince bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Yıldırım Bayezid ile denediği merkezîyetçi imparatorluk biçimi yapılanma tarzını Fatih Sultan Mehmet ile birlikte sağlam bir şekilde hayata geçirmiştir. Bu tip yönetim tarzının öne çıkan belirtilerini iki başlık altında değerlendirmek mümkündür:

- 1- Büyük aşiretlerin parçalanarak ülkenin farklı bölgelerine yerleştirilmeleri.
- 2- Düzenli olarak yapılan tahrirlerle nüfusun tespit edilerek kontrol altında tutulmaya çalışılması ve böylelikle aynı zamanda sağlam bir vergilendirme sisteminin geliştirilmesi.

Buna karşılık büyük çoğunluğu Anadolu'dan giden Ustacalu, Rumlu, Şamlu, Dulkadır, Musullu, Bayburdlu, Çapanlu, Karamanlu, Varsak, Tekelü, Afşar ve Kaçar gibi göçebe Türkmen aşiretlerince kurulan Safevî Devleti, bir çeşit aşiretler federasyonu şeklinde yapılmıştı. Askerî ve idari bürokrasinin oluşumunda aşiretlerin etkinliği tartışılmaz bir şekilde ortadaydı ve zamanla bu-

ralardaki etkinlik mücadelesi de aşiretlerarası çatışmalara sebep olmuştu. Dolayısıyla merkezîyetçi yönetim anlayışıyla uyuşamayan göçebe aşiretlerin kurduğu devlet olan Safevîler, Osmanlı merkezîyetçiliğinden canı yanan kesimler için bir sığınma merkezi olmuştu.

Bu kesimler genel olarak *Kızılbaş* adıyla ifade edilmişlerdir. O devirde başa giyilen giysinin rengine göre isimlendirme geleneğinden dolayı Özbekler Yeşilbaş, Osmanlılar Akbaş, Gürcüler Karabaş, Safevîler ise Kızılbaş olarak adlandırılmışlardı.

Safevî şeyhi Cüneyd'in öldürülmesinden sonra Erdebil sufilere tarafından şeyh ilan edilen Haydar'ın, 12 dilimli Kızılbaş tacı giymesi, kızıl sarık sarınmaya başlaması, müritlerine de derecelerine göre aynı tacı, sarıklı ya da sarıksız olarak giydirmesi, Şeyh Haydar'dan itibaren Safevîye tarikatı mensupları için "Kızılbaş" tabirinin kullanılmasına yol açmış görünmektedir. Bu tabir aynı zamanda bazen Safevî Devleti ve bazen de bu devletin hâkim olduğu coğrafya için kullanılmış olmakla birlikte zamanla sadece Anadolu'daki Alevî toplulukları için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Önceleri Osmanlı Devleti tarafından Safevî Devleti ve bu devletin Anadolu'daki taraftarlarını küçümsemek için hakaret anlamında kullanılan "Kızılbaş" tabiri, zamanla toplumsal farklılaşma ve kopmaların ardından yükselen ön yargı duvarlarının bilgisizleştirdiği zihinlerde, gayriahlaki çağrışımlar yapan bir kelime halinde telaffuz edilmeye başlanmıştır.

Netice itibarıyla Anadolu'da Kızılbaşlık, bu topraklarda yürütülen Safevî propagandasının tesiriyle, 16. asrın başlarından itibaren, Osmanlı halk İslamının Sünnîlik ve Kızılbaşlık (Alevîlik) şeklinde ikiye bölünmesi neticesinde ortaya çıkmış bir olgudur. Eski inançlarını İslami ve mistik bir cila altında koyu bir tutuculukla koruyan bazı göçebe ve yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin, kendilerini vergiye bağlayıp yerleşik hayata geçirmeye zorlayan merkezîyetçi Osmanlı yönetimine karşı yaşadıkları sosyoekonomik bunalımın, Şii/Safevî propagandasının tahrik ve istismarı sonucunda oluşan yeni bir siyasi-dinî ve sosyokültürel yapılanışıdır Kızılbaşlık.

II- Kızılbaş/Alevî Türkmenlerin Osmanlı Devleti'ne ve Sünnî Kesime Bakışı

Anadolu'ya gelen Türklerin bilhassa göçebe, yarı-göçebe ve köylü kesimlerinin önemli bir kısmının bir din olarak İslam'ı kabul etmiş olmalarıyla birlikte Kitabi İslam ya da Medrese İslamı olarak da adlandırılan Sünnî inanış ve yaşayış biçimini tam olarak benimseyip hazmedemedikleri yukarıda kısaca izah edilmeye çalışılmıştı. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı'nın kuruluş ve büyüme dönemlerinde yaşanan tam olarak oturmamış siyasi yapı sebebiyle günümüzdeki anlamda Anadolu'da homojen bir toplumsal yapının kurulabildiği söylenemez. Osmanlı hâkimiyetinin yeni yeni tesis edilmeye çalışıldığı ve dolayısıyla Osmanlı merkezîyetçi devlet anlayışının henüz benimsenmediği 15. ve 16. asırlarda, Orta ve Güney Anadolu'da yaşayan, daha doğrusu yaşamaya çalışan, göçebe ve yarı-göçebe Türkmen aşiretlerinin ve özellikle Safevî şâhlarına bağlı ya da sempati besleyen kesimlerin içinde buldukları psikolojik durumu izah etmek gerçekten güçtür. Söz konusu sebeplerle Osmanlı'yı gâsıp, Safevîleri ise kurtarıcı olarak gören bu kesimlerin, Safevî propagandası ve buna karşılık Osmanlı takibatı ve baskısı yüzünden nasıl arada kalıp ezildikleri, bilhassa uygulanan sürgün cezalarıyla nasıl darmadağın bir hâlde uzak coğrafyalara serpiştirildikleri, Osmanlı arşiv (*mühimme*) kayıtlarından izlenebilmektedir. Bu kayıtlar, söz konusu toplum kesimlerinin içinde buldukları hâlet-i rûhiyye hakkında da bazı ipuçları vermektedir.

Pîr Ali isimli bir Kızılbaş şairin,

*Osmanlu yanına kalır mı sandın
Nice intikamlar alınsa gerek
Mehdi çıkar ise nic'olur hâlin
Heybetli küsleri çalınsa gerek*

ve Pîr Sultan ile ilişkilendirilen

*Haktan inayet olursa
Şâh Urum'a gele bir gün
Gazâda bu Zülfikarı
Kâfirlere çala bir gün
Mehdi Dedem gelse gerek
Âlî divan kursa gerek
Haksızları kırsa gerek
İntikamın ala bir gün*

dizeleri, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Osmanlı düşmanlığının, haksızlığa uğramışlığa olan inancın ve Safevîlerden beklenen ümidin ifadesi olan bu dizelerin sayısını artırmak mümkündür. Ancak, sadece bunlar bile, anlatılmak istenen ifade etmeye kâfidir. *Mühimme* defter kayıtlarına yansıyan bazı ifadeler ise yaşanan psikolojik durumun resmî belgelere akislerini gösterir niteliktedir.

Şâh'a la'net eyle diye teklif olunan bir Kızılbaş halifesinin, bunu kabul etmeyip yüz çevirmesi ve niçin cemaat ile namaz kılmadığı sorulduğunda imamın isminin Ömer olmasını sebep göstermesi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri No: 49/Sayfa No: 125/Belge No: 423 -bundan sonra sadece rakamlar verilecektir-), İran Seferine çağrılan bir Kızılbaş sipahinin *Şâh'a kılıç çekilmez* diyerek dirliğinden feragat etmesi ve Şâh İsmail'in bir *Sarı Paşmağının* doğurmayan kadınlara şifadır diye Kızılbaş halk arasında propaganda yapılması (5/88/205), Şâh Bey adındaki bir Osmanlı sipahisinin Şark Seferine katılmadığı için tımarı başkasına verildiğinde *Kızılbaş neslidir ona kılıç çeken Müslüman değildir* (71/163/324) dediği şeklinde kayıtlara geçen bilgiler, yaşanan ya da muhatap olunan ortamı göstermesi bakımından ilginçtir. Bu ifadeler, Kızılbaş halkın Safevî şâhlarına olan sarsılmaz bağlılığını gösterdiği gibi onların muhatap oldukları uygulamayı da anlamamızı sağlamaktadır. "*Şâh'a kılıç çekilmez, ona kılıç çeken ya da ona karşı savaşan Müslüman değildir*" şeklindeki ifadeler, Kızılbaşların Safevîlere ve Osmanlılara hangi gözle baktıklarını göstermektedir. Buna karşılık Hadîdî'nin,

*Kızıl tacı başında sûfi adı
Müsülmân şekli kâfir nihâdi*

dizeleri de karşı tarafın bakışını yansıtmaktadır. Osmanlılar açısından, üzerlerine sefer düzenlenip cihat açılacak derecede itikadi bozukluk içerisinde ve hatta kâfir olarak görülen Safevîler; Safevî taraftarı Kızılbaşların gözünde, Safevîlerle savaşmışları için Müslüman olarak değerlendirilmeyen Osmanlılar; siyasi ve askerî mücadelenin, dinî ve mezhebî bir renk alması sebebiyle toplumsal ilişkilerin ulaştığı boyut.

Böyle bir ortamda, bu inançtaki insanlara, *Şâh'a la'net eyle* teklifinin yapılması da toplumsal çatışmayı ve bas-

kıyı açığa çıkarmaktadır. Buna karşılık Bağdat'ı ele geçiren Şâh Abbas'ın Sünnîleri kılıçtan geçirtmesi ve Bağdat Kadısı Nuri Efendi ile Câmî'-i Kebîr Hatibi Mehmet Efendi'yi, Halife Ebubekir ve Ömer'e sövmeye zorlaması ve kabul etmedikleri için işkenceyle öldürtmesi de toplumsal çatışma ve baskının Safevî cephesindeki tezahürleri olarak kayda geçmiştir.

Osmanlı Devleti'ni gâsıp ve kâfir olarak gören Safevî taraftarı Kızılbaş/Alevî kesimlerin, Sünnî Osmanlı toplumunu da *Yezid* olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Hz. Hüseyin'in şehadetine sebep olan Muaviye'nin oğlu Yezid'in işlediği suçun Sünnî kesime mâl edilmesi ya da İslam tarihinde siyasi hâkimiyet kavgalarının en dramatik biçimde sonuçlandığı Kerbela hadisesinde Sünnî camiayı Yezid tarafında görmenin bir sonucu olarak gelişen bu anlayış, Sünnîler arasında yaygın bulunan Kızılbaş-Alevî kesim hakkında uydurulmuş ahlaksızlık ithamları kadar yaygın bir karşı ithamdır. Bilhassa bu iki itham sebebiyle toplumsal kırılma derinleşmektedir ki tarihî süreç ve gerçek yaşam dikkate alındığında, her iki ithamın da tutarsız olduğu kolaylıkla görülmektedir.

Şâh Kulu ve taraftarlarının isyan edip Anadolu'da büyük bir katliam gerçekleştirdikten sonra İran tarafına kaçarken vurdukları kervanla ilgili sorgularında, Şâh İsmail'in "*size kim buyurdu kim benim ahiret babamun pašaların ve beglerin kırıp, râ'yyetin incidesiz?*" sorusuna bunların "*Şâh yoluna gazâ idüp yezidleri kırdık, hakkından geldük*" sözleriyle cevap verdiklerinin söylenmesi de bilhassa Anadolu Kızılbaşlarının Sünnî kesimi hangi gözle gördüklerinin çarpıcı bir ifadesidir. Ayrıca Pîr Sultan'ın şiirlerinde, Osmanlı tarafını "*Yezid*" olarak nitelendiren ifadelerin çokluğu da aynı bakış tarzını göstermektedir.

Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd (Kazova), Katar, Karahisar-ı Demürlü ve Koca isimli kasaba ve köylerde yaşayan bazı "mülhit ve Kızılbaş"ların Müslümanlara açıkça "*Yezid geldi*" (42/123/420) Niksar'dan Ali Kulu Abdal, Katırcı Deli İbrahim ve Emin Koca adındaki kimselerin "*bizim Tanrımız Ali'dir ve namaz ve oruç Yezid'e gelmiştir ve*

namazımız kılınmıştır ve orucumuz tutulmuştur ve bizim kâbemiz İmam Hüseyin'in merkadidir" (69/59/115) dedikleri şeklindeki iddialar da aynı anlayışın tezahüründen ibarettir.

Sünnîleri *Yezid* olarak gören Alevîler, *Hulefâ-i Râşidîne ve Müslümanlara ihanet, Ebubekir-Ömer-Osman'a düşmanlık, Muhammed'e, Hulefâ-i Râşidîne ve Sabâbeye küfür ve buğz etmek ve Sünnet-i Resûlü hafife almak* gibi suçlamalara maruz kalmışlardır. Hadîdî'nin,

*Adûstiyidi ashâb-ı kibârün
Ali'den gayrisinün çâr-yârün*

dizeleri de aynı suçlamanın manzum ifadesi olarak kabul edilebilir.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifelik ve imamlık hakkının Hz. Ali'de olduğu hâlde, bu hakkın diğer üç halife tarafından gasp edildiği yolundaki Şii inanışın tesiriyle Anadolu'daki Kızılbaş halkın da böyle bir geleneği sürdürdükleri arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Denizli'de Saruyatar Zaviyesinde toplanan *Işıkların*, zaviyeye gelen Ömer ve Osman isimli kimselere "*bed nâmlardır*" diye isimlerini değiştirmedikleri için ziyaretlerine ruhsat vermedikleri (7/120/312); Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı Demürlü ve Koca isimli yerleşim birimlerinde bulunan bazı "mülhit ve Kızılbaş"ların, oğullarına Ebubekir, Ömer ve Osman isimleri vermedikleri ve içlerinde bu isimler ile anılan kimse bulunmadığı (42/123/420); İskilip'e bağlı İbik köyünden, karye ahalisinin ihbar ettiği Kızılbaş halifesi Pîr Nazar'ın cemaat ile niçin namaz kılmadığı sorulduğunda imamın isminin Ömer olmasını sebep gösterdiği (49/125/423) şeklindeki bilgilerin belgelere yansımaları, o dönemde toplumda böyle bir problemin yaşandığını göstermektedir. Aynı şekilde, Safevî halifesi olduğu iddia edilen Artukâbâd kazasına bağlı Efkitas köyünden Hamza Halife hakkında bazı kimselerin Sünnî olduğunu söylemeleri ve buna beş vakit namaz kılması ile oğullarından birine Ömer ve diğerine Osman isimlerini vermesini delil göstermeleri (29/21/49) de aynı bağlamda anlamlar ifade etmektedir.

Amasya'da Taviloğlu Hasan adıyla bilinen bir muhızrın (mahkeme görevlisi), Kızılbaş tarafıyla ilişkisi olduğu, kadı ve naiplerin sohbetleriyle eğlendiği, hiçbir zaman ehl-i İslam'a tâbi olmadığı, Sünnet-i Resûl'ü hafife aldığı ve nicedir buna benzer kötü sözler söylediği iddiası (16/277/532), Hz. Muhammed'in sünnetlerini hafife alarak alay etme ya da uymama fiilinin de bir suçlama olarak gündeme getirildiğini göstermektedir.

Çorum Beyi Gülâbi Bey'e ve Osmancık kadısına gönderilen 17 Eylül 1568 tarihli hükümde Haydar isimli sipahinin, sebb-i Nebî, yani Hz. Muhammed'e küfrettiğinin yapılan soruşturma sonucu kesinleştiği (7/826/2263); Koyluhisar'a bağlı Cafer Karyesi sipahisi olan Bayram b. Pîrzâde ve aynı köyden bazı kimselerin Hulefâ-i Râşidîn'e küfrettikleri (10/189/279); Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Kartar, Karahisar-ı Demürlü ve Koca isimli kasaba ve köylerde bulunan bazı "mülhit ve Kızılbaş"ların Hulefâ-i Râşidîn'e *sebb ve şetm* ettikleri (42/123/420); Bozok Beyi Çerkes Bey'e gönderilen 27 Mayıs 1577 tarihli hükümde bazı müfsitlerin Kızılbaş âyini üzere olup ashâb-ı güzine buğz ve sebb ettikleri (30/207/488); Artukâbâd kazasına tâbi Efkitas köyünden Hamza Halife'nin ise sahâbeye dil uzattığı iddia edilmektedir (29/21/49). Yine Çorum sancağına tâbi Hızır Bey karyesinde oturan Ali ile oğlu Mehmet'in, *Taife-i Ravâfız*'dan oldukları, Hz. Muhammed'e ve Hulefâ-i Râşidîne küfrettik-

leri (69/223/445); Musul'da bulunan Râfîzîlerden bazı melâhidenin Aşûre günü toplanıp sahâbe-i güzine küfrettiklerinin duyulduğu belirtilmekte ve men olunması istenmektedir (6/324-325/686).

Anadolu Beylerbeyine ve Denizli kadısına gönderilen 27 Eylül 1567 tarihli hükümde Denizli'deki Saruyatar Zaviyesinde toplanan Işıkların kendilerine mürit olan o diyarın ekseri eşirrâ ve eşkıyası ile birlikte ehl-i sünnet olan cemaate muhkem buğz ve düşmanlık ettikleri (7/120/312); Çorum ve Göl kadılarına gönderilen bir hükümde ise Çorum kazasından Ahmet, Turak, Turhan, Dede, Aydın, Hâbil ve Ademcan adındaki kimselerin ehl-i sünnet olmayıp Kızılbaş oldukları ve Hulefâ-i Râşidîn ve Müslümanlara ihanet üzere oldukları (53/145/419) iddiaları belgelere yansımaktadır.

Bu tip suçlamaların temelinde, aslında ehl-i sünnet ile Şiilik arasındaki hilafet ve imamet anlayışındaki farklı anlayışların ve bu anlayışlar sebebiyle meydana gelen tarihî olayların bulunduğu söylenebilir. Ancak, üzerinden yüzyıllar geçmiş olaylar sebebiyle meydana gelen toplumsal farklılaşma ve çatışmaların büyük oranda Orta ve Doğu Anadolu üzerindeki Osmanlı-Safevî siyasi ve askerî rekabetinin bir sonucu olarak meydana gelmiş olduğu tekrar belirtilmelidir. Tarafların birbirlerini küfürle itham etmeleri, karşı tarafın dinî ve mezhebî bakımdan değer verdiği kimselerin ya da mekânların kötülenmesine yol açmış görünmektedir. 1590'da yapılan Osmanlı-Safevî anlaşmasında, öncelikle Hazret-i Muhammed'in halife ve sahabelerine küfredilmesinin (*sebb ü şetm*) men edilmesi, Şâh Tahmasb zamanında olduğu gibi teberrâiliğin lağvedilip hiç kimseye ve hususıyla İran Sünnîlerine nefret telkin olunmaması şartının dile getirilmesi bu bakımdan anlamlıdır.

III- Osmanlı Devleti'nin Safevîlere ve Kızılbaş/Alevî Kesimlere Bakışı

Azerbaycan, Doğu Anadolu, Irak ve İran'da siyasi hâkimiyeti ele geçiren Şâh İsmail (1501-1524), Osmanlılar için güçlü bir rakip olarak ortaya çıkmıştı. Onun, Uzun Hasan'ın Anadolu'daki siyasi gayelerini benimseydiği anlaşılmaktadır. Osmanlılara karşı Venedik'le ittifak

arayışına girerek onlardan topçu kuvveti istemesi, üstelik 1502'de ve 1507'de iki kez Osmanlı topraklarını çiğneyerek açıkça meydan okuması ve daha da önemlisi gönderdiği halife ve casuslarıyla Anadolu'da büyük bir propaganda faaliyetine girişmesi, Safevîlerin Osmanlılar bakımından ne denli büyük tehdit oluşturduğunu açıkça göstermektedir. 1511'de meydana gelen Şâh Kulu Ayaklanması, özellikle Kütahya'nın ele geçirilerek beylerbeyinin katli ve Bursa'nın tehdit edilmesi, Safevî tesir ve tehdidinin ulaştığı boyutu göstermeye kâfidir.

II. Bayezit Dönemine ait bir hükümde geçen, “*ol tâ'ife ne vehile ehl-i fesat tâ'ife olub Yukaru tarafda ne tarîkiyle fesat itmişlerdür!*” ifadeleri, Osmanlıların Safevîlere ve onlara tâbi olan Kızılbaş Türkmen aşiretlerine bakışını açıkça göstermektedir. Bu ifadeler ile Safevîlerin tarikattan devlete geçiş sürecinde Akkoyunlu Devleti'ni yıkmaları kastedilmektedir. Yavuz Sultan Selim Döneminin en büyük ulemasından sayılan Müfti Hamza'nın, büyük bir ihtimalle Şâh Kulu hadisesi sebebiyle 1511-1512 tarihleri arasında verdiği bir fetva da Osmanlıların bu kesimler hakkındaki fikir ve düşüncelerini çok net bir şekilde yansıtmaktadır. Önemine binaen söz konusu fetva aşağıya aynen aktarılmıştır:

“*Besmele ve duadan sonra... Müslimanlar bilün ve âgâh olun, şol tâ'yife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebil-oğlu İsmail'dür, Muhammedimizün aleyhi's-selâtü ve's-selam şeri'atini ve sünnetini ve dîn-i İslâm ve ilm-i dîni ve Kur'an-ı Mübbini istihfaf itdükleri ve dahi Allahu Teala harâm kılduğı günâhlara helaldür didükleri ve istihfafları ve Kur'an-ı Azîmi ve Mushafları ve kütüb-i şeri'ati tahkir idüb oda yakdukları ve dahi ülemâya ve sülehâya ihânet idüb kırub mescidleri yıkdukları ve dahi reisleri la'ini mabûd yirine koyub secde itdükleri ve dahi Hazret-i Ebû Bekr'e radıyallahu anhu ve Hazret-i Ömer'e radıyallahu anhu söğüb hilafetlerine inkâr itdükleri ve dahi Muhammedimizün hâtûnu Âyişe ânamuza radıyallahu anha iftirâ idüb söğdükları ve dahi Muhammedimizün aleyhi's-selâtü ve's-selam şer'ini ve dîn-i İslâmı götürmek kasdın itdükleri bu zikr olunan ve dahi bunların emsâl-i şer'e muhâlif kâvilâleri ve fi'illeri bu fakir katında ve bâkî ülemâ-i dîn-i İslâm katlarında (tevâtürle) malûm ve zâhir olduğı sebebeden biz*

dahi şeri'atün hükmü ve kitâblarımızun nakli ile fetva virdük ki ol zikr olunan taife kâfirler ve mülhidlerdür ve dahi her kimse ki ânlar meyl idüb ol batıl dinlerine râzı ve muâvin olalar, ânlar dahi kâfirler ve mülhidlerdür, bunları kırub cemaatlerin dağıtmak (cemi' müslimanlara) vâcib ve farzdur, müslimanlardan ölen sa'îd ve şehit cennet-i a'lâdadur ve ânlardan ölen hor ve hakir cebennemün dibindedür, bunların hali kâfirler halinden eşedd ve ekbahdur, zirâ bunların bugazladukları ve dahi saydaları gerekse doğanla ve gerekse ok ile ve gerekse kelb ile olsun murdarur ve dahi nikâhları gerekse kendülerden ve gerekse gayrden alsunlar batıldur ve dahi bunlar kimseden mirâs yemek yoktur (ve bir nâhiye ehli ki bunlardan ola) Sultan-ı İslam e'azzallahu ensârehu için vardur ki bunlardan (ricâllerin katl idüb) mallarını ve nisâlarını ve evlâdlarını guzât-ı İslam arasında kısmet ide ve bunların ba'de'l-ahz tevbelerine ve nedâmetlerine iltifât ve i'tibar olunmayub katl oluna ve dahi bir kimse ki bu vilâyetde olub ânlardan idügi biline ve yahud ânlar giderken tutula katl oluna ve bilcümle bu tâ'yife hem kâfirler ve mülhidlerdür ve hem ehl-i fesaddur, iki cihetden katil(leri) vâcibdür, Allahümme'nsur men nasare'd-dîne v'ahzül men hazale'l-müslimîne, el-Müfti ez'afül-ibâd Hamza el-fakir eş-şehîr bi-Saru Görez”.

İbn Kemal'in kaleme aldığı *Fî Tekfiri'r-Revâfız* isimli bir risalede, Şâh İsmail ile ehl-i Şia hakkındaki Osmanlı görüşü daha da netleşmektedir. Bu risalede, küfr ve irtidâdına hükmedilen Şâh İsmail ile askerlerine karşı yapılacak savaşların, diğer din düşmanları ile yapılacak savaşlar gibi cihat sayılacağı ve umumiyetle, Şiiilerin öldürülmesinin caiz olup mallarının helal, nikâhlarının ise batıl olduğu ifade edilmektedir.

Moğolların Anadolu Selçuklularını yıkması, Timur'un Osmanlı Devleti'ni parçalaması, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti'ni parçalama teşebbüsü ve nihayet İlhanlı-Karakoyunlu-Akkoyunlu hâkimiyetinin bir devamı şeklinde İran'a hâkim olan Safevîlerin, Osmanlı topraklarındaki taraftarlarını harekete geçirerek Osmanlı Devleti'ni yıkmaya tehdidinde bulunmaları şeklinde tezâhür eden tarihî sürecin, Osmanlı devlet adamlarının zihninde bir “Doğu tehdidi ya da korkusu” meydana getirmiş olduğu düşünülebilir. Celalzâde Mustafa'nın,

“*Merhûm Sultân Selîm Hân pâdişâh olmasa, mîlk-i Rum elden gitmiş idi.*” sözü, Osmanlı devlet adamlarındaki sözü edilmeye çalışılan psikolojik durumu açık bir surette göstermektedir. Nitekim bu yüzden, Safevî tehdidine ve onun bir aracı olarak kullanılmak istenen Kızılbaş zümrelerine Osmanlı yönetiminin neden çok sert karşılık verdiği anlaşılabilir görülmektedir.

Osmanlılar, Safevîlere olduğu kadar onların etkilediği kesimlere de aynı gözle bakmışlardır. Safevî taraftarı Osmanlı tebaası Kızılbaş halk ile ilgili olarak ortaya atılan ve etkileri zamanımıza kadar devam eden birtakım isnat ve ithamların bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir. Bu suçlamaların, “kişi bilmediğinin düşmanıdır” prensibi uyarınca içine kapanan toplulukların birbirleri hakkında bilgisizlikten dolayı uydurdukları iftiralar olması yanında, bizzat merkezî otorite tarafından yapılan, karşı tarafı toplum dışı duruma düşürmek amaçlı propagandaların sonucunda ortaya çıktıkları da düşünülmelidir.

İslam dünyasında doktrin bağlamında marjinal ve azınlık konumundaki gruplara ve özellikle merkezî hükûmete karşı cephe alan ya da isyan eden kesimlere, geleneksel olarak birtakım suçlamalar yöneltilmiştir. Bütün Selçuklu ve Osmanlı devirleri boyunca devlet ve yerleşik Türkler tarafından bu durumdaki göçebe Türklerin *Etrâk-ı bâ-idrak* (akılsız Türkler), *Etrâk-ı mütegalibe* (zorba Türkler), *Etrâk-ı nâ-bâk/nâ-pâk* (korkusuz/pis Türkler), *Etrâk-ı hâricî/Etrâk-ı havâric* (isyancı, dinsiz Türkler) ifadeleriyle aşağılanmaları, çağlar boyu süren geleneksel anlayışı ortaya koymaktadır. Daha önce Şeyh Bedreddin taraftarları da “kadınların ve çocukların bulunduğu meclislerde şarap içmek, Serez’deki türbeyi kâbeleri haline getirmek, okumanın ve yazmanın saçma şeyler olduğunu ve kendileri için ilim yerinin bâtın olduğunu beyan etmek, Sünnî Müslümanlara hakaret etmek, aralarında karılarını değiş tokuş etmek” gibi suçlamalara maruz kalmışlardı.

Osmanlı-Safevî mücadelesinin yaşandığı 16. yüzyıl ve müteakip dönemlerde bu tür ithamların yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Çorum’a bağlı Hızır Bey köyünden Ali ile oğlu Mehmet’in *kardeşinin hatununa fil-i şeni’ ettikleri ve istedikleri kimsenin kızını ve eşlerini*

çektikleri (69/223/445); Amasya’nın Yuvalak köyünden bazı kimselerin *pezevenklik ile maruf ve müseccel* oldukları (16/277/532); Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı Demürlü ve Koca isimli yerleşim birimlerinde bulunan bazı “mülhit ve Kızılbaş”ların *geceleri avretleri ve kızlarıyla birlikte toplanıp, birbirlerinin avretlerin ve kızların tasarruf ettikleri* (42/123/420); Kastamonu’da Taşköprü kazasına bağlı Hacıyülük köyünden Kara Recep’in *Kızılbaş olduğu ve kendi emsâli Kızılbaşlar ile toplanıp, gecelerin bir tenha eve girip eğlendikleri ve sonra mumları söndürüp, birbirinin avretini tasarruf ettikleri* iddiaları, mühimme kayıtlarına yansımış bulunmaktadır.

Aslında Alevîlik ve Bektaşilikte temel düstur olan “*Eline-Diline-Beline Sahip Ol*” anlayışı ve zina ya da gayrimeşru münasebette bulunanlara şiddetli cezalar uygulanması, bu tip ithamların haksızlığını ve gerçek dışılığını açıklamaya yetmektedir.

Beyşehir Beyine ve Seydişehir kadısına gönderilen bir hüküm, bu tür isnat ve ithamların nasıl ortaya çıktığına bir parça ışık tutmaktadır. Adı geçen kazadan Hüseyin adındaki kimsenin, kendi karısını helal kabul ederek namahremden kaçırmadığı ve kendisi dahi namahrem kadınlar ile bir yerde toplanıp gece gündüz sohbet ettiği ve niçin böyle davrandığı sorulduğunda, şeyhleri olan ve bu tür hareketleri sebebiyle Kıbrıs’a sürgün olunan Muharrem’e biat etmesi ve “*tarikimiz böyledir*” diye açıkça söylemesi dolayısıyla Kızılbaş olduğunun anlaşıldığı kaydedilen belgeden (42/251/781), erkek-kadın bir arada topluca bulunmanın hangi yorumlara yol açtığı kolaylıkla ortaya çıkmaktadır.

Ahlaksızlık suçlamasına ilave olarak Alevî/Kızılbaş kesimlerin en fazla maruz kaldıkları itham, yol kesmek, hırsızlık ve haramilik etmektir.

Rum/Sivas Beylerbeyine gönderilen 10 Ağustos 1568 tarihli hükümde anlatılan olay, ilginç detaylar vermektedir. Dergâh-ı Mu’allâ çavuşlarından Sivaslı Ahmet Çavuş’un kethüdası Abdulganî oğlu adamlarından Hasan’ın, yılda üç dört defa Osmanlı sarayına varıp elde ettiği bilgileri Safevîlere gönderdiği ve Kazâbâd nâhiyesinde köy köy ge-

zip, Kızılbaş halkla sohbet ettiği belirtildikten sonra kendisinin daha önce Kal'a-i Cedîd'den taş sirkat ettiği iddiasına yer verilmektedir (7/678/1881). Burada Safevîler lehine casusluk ve Kızılbaş halk arasında propaganda faaliyetinde bulunma ithamına ilave olarak kaleden taş çalma fiilinin kayda geçmesi, muhatabı adi bir suçla itham edip halk nazarında kötü bir pozisyona düşürme niyetini akla getirmektedir.

Çerkes beyine, Budaközü, Yüzdepâre ve Hüseyinâbâd kadılarına gönderilen 19 Ağustos 1571 tarihli hükümde Şâh Hüseyin ve oğlu Mehmet, Pîrkulu, Hasan, Hüseyin, Şâhkulu, Şâhidürrahman, Eryitdi, Velî, Şâh Ali, Sevin-dik ve Şeyhî adındaki kimselerin, Kızılbaş ve ehl-i fesat oldukları ve birkaç defa haklarından gelinmesine hüküm verildiği hâlde ele geçirilemedikleri anlatıldıktan sonra adı geçenlerin daima Müslümanların mallarını çaldıkları ve ehl ü ayâllerine tecâvüzde buldukları iddiası dile getirilmektedir (12/457/880).

Aynı şekilde, Amasya sancağına bağlı Yuvalak köyünden Sülün Himmet, Pîroğlu, Kör Bâlî Kethüdâ ve Satioğlu adıyla bilinen Sefer, Kırımoglu, Çıkrıkçioğlu Yusuf ve Sülün Himmet'in akrabasından Pîr Bende, Ladik kazasına bağlı Kamlık köyünden Piç Recep adındaki kimselerin, hırsız yatağı ve kovan ve koyun hırsızları oldukları, kayıtlarda yer almaktadır (16/277/532).

Dikkat edilirse ele alınan üç belgede, ferdi hırsızlık suçlamaları gündeme getirilmektedir. Aşağıda vereceğimiz iki belgede ise toplu hırsızlık ve buna ön ayak olma suçlamaları söz konusudur.

Rum Beylerbeyine gönderilen hükümde Çorum kazasından Beşir b. Rüstem, Hasan b. Ali, Nur Ali b. İlyas ve Salbaş Hızır adındaki kimselerin *rafz ve ilhad üzere* daima fesattan hâli olmadıkları, ehl-i fesat suhtelerin önüne düşüp, Müslümanların para ve giyeceklerini çaldıkları suçlaması yer almaktadır ki (35/366/931) bundan, toplu hırsızlık ve hırsızlığı teşvik sonucu çıkarılabilmektedir. Yine Rum Beylerbeyine ve Amasya kadısına gönderilen 19 Aralık 1593 tarihli hükümde Şâh Bey adındaki Osmanlı sipahisinin ehl-i fesat suhteler ile birlik olarak reâyaya salgın salıp altın ve akçelerini aldığı ve Uygur köyünün boyahanesini basıp içinden altı yüz donluk bez-

lerini aldığı ve yine kendi adamları ile Gedeğra çeribaşının evini basıp, on bin akçelik esbap ve erzakını yağmaladığı da aynı şekilde değerlendirilebilir. Bu tür faaliyetlerin, adi hırsızlık olayından çok, Safevîler tarafına para ve mal kaçırma amacıyla gerçekleştirilmiş olma ihtimali de akla gelmektedir.

Alevî/Kızılbaş kesimlerin en fazla muhatap oldukları suçlamalardan birisi de namazı ve orucu terk etmektir.

Anadolu Beylerbeyine ve Denizli kadısına gönderilen 27 Eylül 1567 tarihli hükümde Denizli kazasında bulunan Saruyatar Zaviyesinde toplanan Işıkların, târikü's-salât oldukları ve niçin namaz kılmadıkları sorulduğunda *bu veliye hizmet itduğumuz kifâyet ider* dedikleri (7/120/312); Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Os-mancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı Demürlü ve Koca isimli yerleşim birimlerinde bulunan kasaba ve köylerde bazı *mülhit ve Kızılbaş* taifesi olduğu ve bunların namaz ve oruç bilmedikleri (42/123/420) iddiaları da Osmanlı tebaası içindeki Kızılbaş halk için ileri sürülen ithamlar arasında bulunmaktadır. Safevî halifesi olduğu iddia edilen Artukâbâd kazasına bağlı Efkitas köyünden Hamza Halife'nin beş vakit namazı (evkât-ı hamseyi) edâ ettiğine şahitlik yapılması ve bu durumun onun Sünnîliğine delil olarak gösterilmesi de aynı konuyla ilgilidir (29/21/49).

Osmanlı Devleti'nin ve Sünnî kesimin Alevî/Kızılbaş kesimlere bakışını yansıtan diğer önemli bir suçlama, gecegündüz saz ve sözle meşgul olup içki içmeleridir. Klasik Türk çalgısı olan saz ya da kopuz eşliğinde türkü söylemenin bütün Türklere has bir gelenek olduğu bilinmektedir. Kızılbaşlık ya da Alevilikte ise bu geleneğin aynı zamanda toplu dinî merasimlerin bir parçası olarak işlev gördüğü söylenebilir. İşte bu özellik, içe kapanma sonucu toplum kesimlerinin birbirlerini tanımadıkları dönemlerde, birtakım yanlış anlamalara ve suçlamalara, hayalî isnatlara sebep olmuş görünmektedir. Anadolu Beylerbeyine ve Denizli kadısına gönderilen 27 Eylül 1567 tarihli hükümde Denizli kazasında bulunan Saruyatar Zaviyesinde toplanan Işıkların, *bidat ve dalâlet üzere* olup gecegündüz saz ve söz ile fîsk u fücûr ettik-

leri (7/120/312); Kastamonu beyine, Küre ve Taşköprü kadılarına gönderilen 31 Temmuz 1571 tarihli hükümde ise Taşköprü kazasına tâbi Hacıyülük köyünden Kara Recep'in Kızılbaş olduğu, kendi emsali Kızılbaşlar ile toplanarak geceleyin bir تنها eve girip saz, çalgı ve diğer "âlât-ı hevâ" ile eğlendikleri ve sonra mum söndürüp birbirinin karısını tasarruf ettikleri (12/416/816); Çorum ve Mecidözü'nün bazı köylerindeki Kızılbaşların geceleri "âyin-i batılları üzere" kadınları, kızları ve oğulları ile cem olup şarap içtikleri ve asla şeran yasaklanmış olan şeylerden (menâhîden) perhizlerinin olmadığı (31/234/517) (30/132/319) gibi iddialar, sazlı-sözlü eğlenmenin, nasıl gayriahlaki yaşayış biçiminin sergilendiği toplantıların bir aracı halinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu gelişmeler, sazlı-sözlü toplantıların, Alevî kesimlerin inhisarında bulunan bir tarz ve anlayış biçimi olduğu sonucunu da doğurmuş olabilir. Buna mukabil, belki de bu çatışma dönemlerinin tesiri ile zamanla göçebe, yarı göçebe ve köylü kesimleri hariç tutulmak şartıyla Sünnî kesimlerde saz çalmanın pek hoş karşılanmadığı söylenebilir. Günümüz Türkiye'sinde halk müziğinin hemen her kesimden geniş bir dinleyici kesimine ulaşması, son dönemlerde meydana gelen toplumsal değişimin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı-Safevî askerî ve siyasi çekişmesinin sertleştirdiği gergin toplumsal ortam sebebiyle içki içen herhangi birinin de Kızılbaş muamelesine tâbi tutularak cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Rodos beyine yazılan bir hükümde Ramazan oğlu Mehmet'in içki içti diye kürek cezasına çarptırıldığı, on yıldan beri Hacı İlyas Reis'in gemisinde cezasını çekmekte olduğu belirtilmekte ve kendisinin başka bir ağır suçu (cürm-i galîzi) bulunmadığının anlaşılması sebebiyle saliverilmesinin emredildiği kaydedilmektedir (42/160/514). Anlaşılan Ramazan oğlu Mehmet, söz konusu gergin ortam yüzünden içki içmenin cezasını ağır bir şekilde ödemiş ve üstelik başka bir suçunun bulunmadığını ispat edebilmesi için on yıl geçmesi gerekmiştir.

Kızılbaşlarla ilgili suçlamalarda tam anlamıyla yerini bulan hususun, Anadolu'dan muhtelif yollarla yardım toplayarak Safevîlere göndermeleri olduğu söylenebilir. Çün-

kü Anadolu'daki Kızılbaşlar nazarında gâsıp pozisyonunda olan Osmanlı Devleti topraklarından yardım toplanıp kurtarıcı gözüyle baktıkları Safevîlere gönderilmesi, büyük önemi hâiz bulunmaktaydı. Hatta Safevî halife ve müritlerinin, esas olarak bu amaçla görevlendirildikleri bile söylenebilir.

Rum Beylerbeyine gönderilen 24 Ağustos 1565 tarihli hükümde Bâli b. Saruca, Mehmet b. Turak, Mirza b. Mustafa, Halil b. Hamza ve Devletyar b. Mehmet'in, halktan (reâya taifesinden) adak (nezir) adı altında altın ve giyecek alıp İran'a giderken yakalanmaları (6/575/1261); Sivas'a yakın yerlerde Kangallı, Alıpınarı ve o tarafın ahalisi ve İran sınırının beri tarafında Amasya, Çorum, Hüseyinabad, Merzifon Ovası ve sâir o havalideki *rafz ve ilhâd* ile meşhur ve Safevî sempatizanı olan ekseri halkın, aralarında İran'a gidip gelen ve Safevîlere yardım toplayıp götürülen adamların bulunduğu (29/210/491); Sivas'tan Veled-i Babay ve oğlu Pîr Civan'ın, yine *rafz ve ilhâd* ile meşhur olup Safevîlere daima yardım (*nüzür ve sadakât*) toplayıp götürdükleri (31/13/32); Koyluhisar'a bağlı Cafer karyesi sipahisi olan Bayram b. Pîrzâde ve aynı köyden bazı kimselerin, hanımlarının ziynet eşyalarını Safevîlere gönderdikleri (10/189/279) yolunda mühimmelere yansıyan bilgiler, Safevî halifelerinin ve onların tesirindeki Kızılbaş halkın, sadece inanç ve düşünce bakımından Safevîlere bağlı olmakla yetinmeyip aynı zamanda bütün mal varlıklarıyla da bir kurtarıcı gözüyle baktıkları bu devlete destek olmaya çalıştıklarını göstermektedir. Hatta Kızılbaş halkın, aralarında yardım toplayıp İstanbul'dan dönen İran elçisine verecek kadar, bu bağlılıklarını ileriye götürdükleri ya da açığa çıkardıkları anlaşılmaktadır (7/660/1835); (7/723/1984).

Yine, Şehrizol Beylerbeyine ve Musul kadısına gönderilen 27 Haziran 1571 tarihli hükümde Musul sakinlerinden isimleri kaydedilen yirmi beş kişinin adamları ve aileleri ile birlikte Safevîlerle ilişki içerisinde oldukları, *rafz ve ilhâd* ile tanındıkları ve aralarında yardım toplayıp (*nüzür ve sadakât cem' eyleyüb*) İran'a gönderdikleri (12/329-330/674) ve Zülkadir beylerbeyine gönderilen 4 Mart 1577 tarihli hükümde bu vilayette de, Safevîlere (Yukarı Cânibe) yardım (*nüzür ve sadakât*) gönderip ilişkide bulunan bazı *melâhide* olduğunun kaydedilme-

si (29/209/488), bilhassa Osmanlı-Safevî sınırını teşkil eden bölgelerde, yoğun bir yardım toplama faaliyetinin sürdürüldüğünü göstermektedir. Aynı şekilde, Divriği Alaybeyisi Ali ve akrabasının Safevîlerle ilişkilerinin bulunduğu, at, katır vesair nesnelere hediyeler gönderdikleri ve o taraftan gelen adamlar ile görüştikleri iddiası da (5/88/205) bu kategoride değerlendirilebilir.

Bu tür ferdî ya da küçük çaplı olarak değerlendirebileceğimiz yardım faaliyetlerinin dışında asıl, Safevîlerin önemli ölçüde ihtiyaç duydukları, bilhassa savaş aletlerinin yapımında kullanılacak bakır, demir, gümüş vesair bunların emsali madenlerden yapılan aletlerin, büyük miktarlarda İran topraklarına kaçırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. *Yukarı Cânib* olarak kaydedilen Safevî ülkesinin büyük miktarlarda *nal ve mîha* ihtiyaçları olduğunun belgelere yansımaları, meseleye açıklık getirmektedir. Rum Beylerbeyine yazılan 18 Ağustos 1568 tarihli hükümde iç bölgelerden yüklenen yüz seksen üç araba bakır ve demirin, eyalet topraklarından geçirilerek İran'a götürülmesi (7/705/1939); yine Rum Beylerbeyine gönderilen 29 Eylül 1568 tarihli hükümde Çorum'dan Hacı Mehmet, Kasım ve Mahmut adındaki kimselerin bazı yoldaşlarıyla Kastamonu'dan bakır alıp giderken Osmanlı kazasında seksen iki yük bakır ve sekiz külçe ile yakalanmaları (7/791/2162); Divriği Sancağı Beyi Mehmet Bey'e gönderilen 5 Temmuz 1568 tarihli hükümde İran'a nal ve mîh kaçırdıkları belirtilen Safevî halifelerinden Mustafa, Eymir Hasan ve Kürtül Mustafa ile ilgili olarak İran'dan bezirgân suretinde gelen adamlara, adı geçen Mustafa'nın oğulları ve adamlarıyla her sene yüz bin miktarı nal toplayıp vermeleri (7/725/1988), Safevî halifelerinin nasıl Osmanlı topraklarından İran'a geniş çaplı mal ve para kaçırma faaliyetlerinde bulduklarını açıkça göstermektedir.

Osmanlıların, özellikle savaş aletlerinin ve bunların yapımıyla para basımında kullanılan madenlerin İran'a geçişini engellemeye çalıştıkları ve bu yüzden İran'da kıymetli madenlerin yokluğu sebebiyle para darlığı meydana geldiği, buna karşılık, bilhassa Şâh Abbas Devrinde Safevîlerin, ipek ihracatını yasaklayarak Osmanlı ekonomisine büyük zarar verdikleri ve Bursa'da iflasların baş

gösterdiği anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in, demir, bakır, altın ve gümüş gibi madenler ile ateşli silahları ve bu silahları yapmayı bilen ustaları İran'a götürdükleri iddiasıyla Acem tacirlerini tutuklatırıp mallarına el koydurması, iki devlet arasındaki ekonomik savaşın 16. asrın ilk çeyreği içinde başladığını göstermesi bakımından anlamlıdır. İstanbul kadısına gönderilen 18 Eylül 1568 tarihli hükümde ise Acem tacirlerinin İran'a bu tür madenleri götürmeleri sebebiyle Osmanlı ülkesinde sıkıntı çekildiği anlatılmaktadır. Söz konusu hükümde bunun önlenmesi, eski ya da yeni bakır cinsinin kesinlikle İran'a götürülmesine izin verilmemesi ve bu konuda İskele ve Gümrük emirlerinin uyarılması istenmektedir.

İran yönüne kıymetli maden akışını önlemek isteyen Osmanlı Devleti'nin maden üretimi, işletilmesi ve ticaretini kontrol altında tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Sivas, Tokat ve Amasya kadılarına gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre bölgedeki "Kazgancı taifesi, evânî işletmek için Küre madeninden bakır" almak istediklerinde, ihtiyaçları olan bakır miktarı hakkında buldukları şehrin kadısından mühürlü temessük/senet alacaklardı. Aynı şekilde, ihtiyaçları olan bakır alıp geldiklerinde ne kadar bakır aldıklarına dair Küre kadısından aldıkları mühürlü temessükleri, faaliyet gösterdikleri şehrin kadısına getireceklerdi (7/893/2448). Aynı konuda, bu kez Küre kadısına gönderilen bir başka hükümde ise satın alınan bakırın İran'a gitmesini önlemek için, tüccarların yanına yeterince hisar eri koşulması emredilmekteydi (7/893/2449). Dolayısıyla, Acem tüccarları yerli tüccarlar vasıtasıyla maden satın almayı deneyebiliyorlardı ya da Safevî casuslarının, piyasaya çıkan madenleri bir şekilde elde edebileceklerinden korkuluyordu.

Sivas, Tokat ve Amasya'da bulunan kazancı esnafının, Küre'den ham bakır, Kastamonu'dan ise işlenmiş bakır satın aldıklarının belirtildiği başka bir hükümden de yapılan ticaretin kontrol altında tutulmak istendiği görülmektedir (7/893/2450).

İstanbul'dan gönderilen hükümlere ve yapılan takibata rağmen, İran'dan "*bazargân suretinde ademlar*" gelmek-

te ve bazen mesela bakır ve demir yüklü yüz seksen üç araba, “iç illerden” kaldırılıp uzun mesafeler katettikten sonra Safevî topraklarına geçirilebilmekteydi. Öyle anlaşılıyor ki Safevî halife ve casuslarının, Osmanlı ülkesinde, bazen yüksek makamlarda da bulunabilen yardımcıları vardı. Nitekim Divriği Alaybeyisi Ali hakkındaki gönderilen 4 Eylül 1565 tarihli hükümde kendisinin ve akrabasının Safevîlerle ilişkilerinin olduğu, at ve kaptır vesair nesnelere hediyeler gönderdikleri (5/88/205) belirtilmektedir.

Osmanlı topraklarında görevlendirilen Safevî halifelerinin başlıca görevlerinden birisinin de Safevîler lehine casusluk yapmak olduğunu rahatlıkla söylenebilir. Anadolu'da Osmanlı sistemine uyum sağlayamamış gayrimemnun kitleleri Safevî sempatzanını haline getirerek aralarında gizlenip faaliyetlerini sürdürmek, bunlar vasıtasıyla isyanlar tertipleme, onlardan ya da onlar kanalıyla yardım toplamak ve yine bu kesimlerin aracılığıyla edindikleri bilgileri Safevîlere götürmek, Osmanlı'yı gâsıp, Safevîleri kurtarıcı gözüyle gören halife ve sempatzanların canla-başla yerine getirmeye çalıştıkları kutsi görevlerdi.

Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Sivaslı Ahmet Çavuş'un kethüdâsı olan ve daha önce Acem diyarına firar etmiş bulunan Abdulganî oğlu adamlarından Hasan'ın yılda üç dört defa Osmanlı sarayına varıp vakıf olduğu haberleri Safevîlere gönderdiği (7/678/1881) ve Divriği Alaybeyisi Ali'nin akrabasından İran'da dirliğe mutasarrıf yarar adamı olup mektubunun ve Şark Cânibi'nden gelip giden adamların yanından eksik olmadığı (5/88/205) yolundaki ifadeler, Safevî casuslarının Osmanlı hükümet merkezine kadar girebildiklerini göstermektedir ki bu casusların Osmanlı resmî görevlilerinin adamları olmaları, işlerinin önemli ölçüde kolaylaştığını göstermektedir.

Vilâyet-i Sivas'tan Veled-i Babay ve oğlu Pîr Civan'ın vakıf oldukları haberleri sürekli Safevîlere bildirdikleri (31/13/32); Meşhed-i Ali'de oturan Etyemez adıyla bilinen kimse ile Bağdat'ta Seyyid Gümâne'nin, Kara Lâtif'in adamı Ali'nin ve Musul'da metfun olan Hazreti Yunus türbedarının Safevîlerle ilişkilerinin olduğu ve adamlarının varıp geldiği (29/210/499) ve yine Zülkadir vilayetinde Safevîlerle münâsebeti olan ve varıp gelen adamlarıyla yardım ve haber götüren melâhidenin

bulduğu (29/209/488) yolunda mühimmelere kaydedilen bilgiler de Safevî halifelerinin Anadolu'da yürüttükleri casusluk faaliyetlerine dair sair örnekleri teşkil etmektedir.

Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'da Kızılbaş Türklerin yaşadıkları bölgelerde casuslar görevlendirildiği, casuslarına birtakım yetkiler verdiği ve bu şekilde Anadolu'daki Safevî faaliyet ve tesirlerini önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

İncelenen bölge ve dönem dikkate alındığında, Kara Yakup'un öne çıkan önemli bir Osmanlı casusu olduğu görülmektedir. “*Sâdât hazretlerinin casuslarından Kara Yakub'a virildi fi 22*” (27/399/957) şeklindeki ifade, Kara Yakup'un muhtemelen Nakibü'l-Eşraf'ın casusu olduğunu göstermektedir. Kara Yakup'un, Rum eyaleti dâhilinde, daha çok Bozok, Çorum, Tokat, Artukâbâd, Budaközü ve Ortapâre bölgelerinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Mühimme kayıtlarında rastlanan “Casus Kara Yakup elinden emr-i şerîf vârid olup” ve “Casus Kara Yakup sana mektup gönderüp” şeklindeki ifadeler, adı geçen casusun, araştırma, izleme, edindiği bilgileri merkeze arz etme, yakalama, hapsedme gibi yetkilerinin yanı sıra bölgedeki ileri gelen yöneticilerle neredeyse eş bir statüye sahip olduğunu göstermektedir (28/349/883), (36/140/393), (36/164/450), (36/285/750).

Diğer bir Osmanlı casusunun “*Enîşe Pîr Yusuf*” olduğu anlaşılmaktadır. İran'dan gelen bezirgân suretindeki adamlara, her yıl yüz bin miktarı nal toplayıp veren Mustafa, Eymir Hasan ve Kürtül Mustafa'nın, Safevîlerin “makbûl hizmetkârlarından” olduklarını, söz konusu Enîşe Pîr Yusuf bildirmektedir. Konuyla ilgili olarak Divriği Sancağı Beyi Mehmet Bey'e gönderilen hükümde önce Câmî-i Kebîr Hatibi Hacı Mehmet ile salih ortaklarının, sancakbeyine gelerek vilayetlerinde demir madeni bulunduğunu ve Safevîlerin bol miktarda nal ve miha ihtiyaçları olduğu sebepten, üç kişiye hilafet vererek Anadolu'ya gönderdiklerini bildirdikleri ve yine muhtemelen bir Osmanlı casusu olduğunu sandığımız İskender adında birinin, durumu İstanbul'a arz ettiği, ardından casus olduğunu *enîşe* lâkabından anladığımız Pîr Yusuf'un gerekli tetkikleri yaparak söz konusu üç kişinin Safevî halifesi ve casusu olduklarını bildirdiği belirtilmektedir (7/725/1988).

Osmanlı Devleti'nin, Safevî topraklarında meydana gelen hareketliliği takip edebilmek için, muhtelif kanallardan bilgi edinmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Gönderilen casuslar vasıtasıyla bilhassa Safevî şâhlarının askerî faaliyetlerinin izlendiği ve buna göre birtakım tedbirler alındığı söylenebilir. Özellikle Safevî sınırındaki Erzurum, Şehrîzol, Bağdat, Hakkari ve Van gibi idari birimlerde görevli serhat beylerinin, bu tür faaliyetleri organize ettikleri, Safevî topraklarına casuslar göndermek suretiyle bilgi topladıkları, bu ülke topraklarında bağlantı kurmayı başardıkları birtakım kişi ya da odaklar ile İran'a girip çıkan tüccarları bilgi kaynağı olarak değerlendirdikleri ve edindikleri bilgileri İstanbul'a aktardıkları görülmektedir.

Osmanlıların, 1514 Çaldıran Zaferi ile birlikte doğuya doğru yayılmalarının ardından, bölgedeki büyük gümüş sikke kullanma geleneğini devam ettirdikleri bilinmektedir. 1555'ten itibaren, sikkelerdeki “Şâhî” deyiminin yerini “Padîşahî” ve II. Selim'in hükümdar olmasıyla birlikte “Selimî” deyimleri almış ve resmî belgelerde de kullanılmış olmakla beraber, halk arasında bu paraların adı “Şâhî” diye bilinmeye devam edildi. Nümizmatlar arasında “Dirhem” adıyla bilinen Şâhî, bilhassa 1578-1590 Osmanlı-İran Harbi sırasında, askerlere yapılan ödemeler ve diğer harcamalarda kullanılmak üzere bol miktarda basıldı. Bu yüzden ve ayrıca Şâhîlerin diğer sikkelere nazaran daha değerli olmaları sebebiyle bu paralar, bilhassa Doğu bölgelerinde uzun süre tedavülde kaldı. XVI. asrın sonlarında Şâhî'ye olan bu aşırı talebin, birtakım kalpazanlık olaylarını da beraberinde getirmiş olduğu görülmektedir.

Vereceğimiz örnekte kalpazanların Kızılbaş halifesi olmaları, hadisenin adı bir kalpazanlık vakası olmaktan çok, yine Safevîler lehine bir maddî yardım sağlama düşüncesiyle gerçekleştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Osmanlıların, para basımında kullanılan kıymetli madenlerin geçişini engelleyerek İran'da büyük bir para darlığı meydana getirdikleri bir dönemde, Safevî halifelerinin bu tür faaliyetlerde bulunmaları anlamlı olmalıdır. Çorum'un Hızır Bey karyesinde sakin olan Ali ve oğlu Mehmet'in Râfîzî oldukları ve sikke kazdırıp Şâhî kestirdikleri, yani yukarıda sözü edilen Şâhî isimli gümüş sikkelerden bastırdıkları, söz konusu kalpazanların İstanbul'da Galata'da yakalandıkları, ancak sicille-

ri tutulup idam edilmek üzere iken kaçtıkları görülüyor (69/223/445).

Belgede, kalpazanlık işleminin nerede gerçekleştirildiği belirtilmemektedir. Çorum'un bir köyünde oturan iki kişinin, Osmanlı para ve bankerlik merkezi durumunda olan Galata'da yakalanmaları ve sonra kaçabilmeleri ilginçtir. Sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmaya çalışıldığı bilinen madenlerin ve para basmak için gerekli teknolojinin bulunabilmesinde ve ayrıca basılan paranın piyasaya sürülebilmesinde, Galata'nın bir fonksiyonunun olup olmadığı bilinmemekle birlikte, bu ihtimalin düşünlmesi de gerekmektedir.

Netice itibarıyla Osmanlı Devleti'nin ve Sünnî Osmanlı toplumunun, Kızılbaş-Alevî kesimleri ahlaksızlık, zina, hırsızlık ve hırsız yataklığı, namaz ve oruç bilmemek, gece-gündüz saz ve sözle meşgul olmak, Ebubekir-Ömer-Osman düşmanlığı, “Sünnet-i Resûl”ü hafife almak, Hz. Muhammed'e, Hulefâ-i Râşidîn'e ve Sahâbeye küfür ve buğz etmek, Hulefâ-i Râşidîn'e ve Müslümanlara ihanet ve düşmanlık, Müslümanlara “Yezid” demek, şarap içmek, Safevîlere yardım ve sadaka toplamak, Safevîler lehine casusluk ve kalpazanlık gibi ifadelerle suçladıkları dikkati çekiyor.

IV- Safevîlere ve Kızılbaş-Alevîlere Karşı Osmanlı Politikaları

Osmanlı Devleti'nin Safevî Devleti'ne karşı birtakım askerî tedbirler aldığı bilinmektedir. Safevîlerin etkilediği kesimler ise “hak üzere, dikkat ve ihtimam ile, hukuka uygun olarak”, “gizlice ve açıkça”, “gizlice”, “a'yân-ı vilayet ile yetkili, tarafsız, Sünnî ve güvenilir kimselere sorma”, “yüzleştirme” ve “bizzat kendilerinin ya da sicil suretlerinin İstanbul'a gönderilmesi” usulleriyle teftişe tâbi tutulup “her ne/hangi yolla olursa”, “hüsnü tedbirle/tedârikle”, “hüsnü tedarikle gizlice”, “teftiş bahanesiyle”, “suçüstü”, “birer bahane/töhmet/yol ile” yöntemleriyle ele geçirilmişler; “başka töhmet ile hakkından gelme”, “sicil ettirdikten sonra siyaset”, “külli telef-i nefis olma korkusu olduğundan tedricen haklarından gelme”, “asla mecal vermeden başka bahane ile hakkından gelme”, “Kızılırmak'a atıp boğma”, “suç mahallinde hakkından gelme”, “ibret olması için hakkından gelme”, “başka töh-

met ile hapsedme”, “hukuk neyi gerektiriyorsa yerine getirme” ve “zaman aşımına uğramayan hakların alınmasından sonra cezalandırma” metotlarıyla büyük oranda sürgün, hapis ve kürek mahkûmiyeti, önde gelen Safevî halife ve casusları ise genellikle ölümle cezalandırılmışlardır.

Osmanlıların bunlara ilave olmak üzere birtakım dinî, siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik tedbirler aldıkları da anlaşılmaktadır ki bunlar aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

Safeviye tarikatının İran ve Azerbaycan’da siyasi hedefler benimseyip Şiiliği bu topraklarda devlet haline getirmesi aşamalarında, Anadolu’daki Osmanlı tebaası bazı göçebe unsurları etkileyebileceğinin açığa çıkması üzerine, Osmanlı Devleti’nin, bir devlet politikası haline getirdiği Sünnîliğe daha sıkı bir şekilde sarıldığı; bunda, bilhassa Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren halifelik politikalarının da etkili olduğu söylenebilir. Aynı durum bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise Osmanlı Devleti’nin doğuya ve güneye doğru yayılması esnasında meydana gelen bazı siyasi ve dinî gelişmelerin Osmanlıların ve Safevîlerin sıkı mezhep politikaları takip etmeleri sonucunu doğurduğu ileri sürülebilir. Bu gelişmelerde, bilhassa Arap dünyasının Osmanlı egemenliğine girmesiyle birlikte, bu coğrafyada bulunan Hanefilik dışındaki diğer Sünnî mezheplere mensup ulemanın Osmanlı merkezinde gerçekten ve ne derece etkili olup olmadığının da araştırılmaya değer bir konu olduğu düşünülmelidir.

Osmanlı Devleti’nin özellikle Safevî mücadelesi sebebiyle sıkı bir Sünnîlik politikası takip etmesinin yanı sıra, bilhassa Safevî sınırındaki yerleşim birimlerinde birtakım önemli imar ve kültür faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tür faaliyetlerin ileri gelen devlet büyükleri tarafından temlik ya da vakıf adı altında gerçekleştirilmesi bunların birer devlet yatırımı olduğu izlenimini vermektedir.

Osmanlı Devleti, Anadolu’da Safevî halifeleri tarafından yürütülen Şiilik propagandasına karşı olmak üzere, Şiilikte olduğu gibi Ehl-i Beyt sevgisini ön plana çıkaran Halvetiye tarikatını desteklemiştir. Akkoyunlular Devrinde İran’da çok etkili oldukları anlaşılan ve Safevîlerin İran ve

Azerbaycan’a hâkim olmalarından sonra bu ülkede barınmayıp Anadolu ve Mısır’a kaçmak zorunda kalan Halvetiye mensupları, Kızılbaşlığa karşı yapılan mücadelenin ön saflarında yer almışlardır. Anadolu’da ve Rumeli’de en çok yayılan Sünnî tarikatın Halvetîlik olması bu bakımdan anlamlıdır. O devirlerde tarikatların tekke ve zaviyeler halinde kurumsallaşıp yaygınlaşması, ancak yapılacak olan geniş vakıf desteğiyle mümkündür ki Halvetîliğin böyle bir desteğe mazhar olduğu görülmektedir.

Tam anlamıyla Şii olmamakla beraber klasik Sünnî kesimlerden farklı bir dinî hayat yaşayan ve bilhassa göçebe ve yarı göçebe kesimler arasında tutunup barınabilen tarikatların daha kuruluşundan itibaren Osmanlı topraklarında var oldukları ve varlıklarını asırlar boyu devam ettirdikleri bilinmektedir. Özellikle 16. asırda Osmanlı-Safevî mücadelesinin başlamasından itibaren Osmanlı takibine uğrayan bütün gayri Sünnî nitelikli tarikat mensuplarının, varlığı devlet nazarında meşru kabul edilen Bektaşîliğin koruyucu şemsiyesi altına sığındıkları söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin Bektaşîliği kontrollü bir şekilde destekleyip diğerlerini baskı altında tutarak bir bakıma Bektaşîlik çatısı altında toplanmaya zorlaması, belki de bilinçli olarak Sünnîlik dışı kesimleri göz önünde ya da kontrol altında tutma politikasının bir sonucu olarak uygulanmıştır.

Burada dikkate alınması gereken diğer önemli bir husus, Bektaşîliğin çoğunlukla yerleşik toplumda, Kızılbaşlığın (Aleviliğin) ise göçebe çevrelerde yaşanmış olmasıdır. Buna paralel olarak, Osmanlı merkezîyetçi politikaları ile başı dertte olan kesimlerin göçebe aşiretler olduğu burada tekrar hatırlanmalıdır. Bektaşîlik, aslında Haydarîlik ve Kalenderîlik gibi gayri Sünnî tarikatlardan pek farklı olmasa da daha ziyade yerleşik toplum kesimlerinin tarikatı olması hasebiyle Osmanlı merkezîyetçi politikalarına kolaylıkla uyum sağlarken Alevilik, toplumsal hayat tarzları ve zihniyetleri nedeniyle Osmanlı merkezîyetçi politikalarıyla uyuşmayan ve bu yüzden Safevî propagandalarına sempatiyle bakan göçebe aşiretlerin dinî kimliği haline gelmiştir. İlginç olan bir başka husus ise Bektaşî Ocağı olarak kabul edilen devşirme Yeniçerilerin Safevî taraftarı Kızılbaş kesimlerin hizaya getirilme-

sinde bir güç olarak kullanılmasıdır. Bulgaristan'daki Deliorman bölgesinde bulunan ve Şeyh Bedreddin müridi Demir Baba'yı asıl velî sayan Kızılbaş zümresinin, kendilerinde çok üzücü bir anı bırakmış bulunan Yeniçerilerle bağı dolayısıyla Hacı Bektaş-ı Velî'yi suçlamaları bu bakımdan anlamlıdır. Buna karşılık, Osmanlı askerleri içerisinde bilhassa tımar ve zeâmet sahibi sipahilerin, Safevî taraftarı haline gelmeleri de bir başka önemli vakıa olarak zikredilmelidir. Elbette bu tip gelişmelerin farklı sebepleri üzerinde tartışılabilir, ancak Yeniçerilerin merkezde ve merkezle uyumlu, sipahilerin ise taşrada hem iktisaden mağdur ve hem de mağdur kesimlerle iç içe olmaları, konumuz açısından bilhassa dikkate alınmalıdır.

Yavuz Sultan Selim'in, İran seferine giderken Kütahya civarında bulunan Sultan Seyyid Gâzi türbe ve zaviyesini ziyaret ederek buradaki dervişlere yüz bin akçe ihşanda bulunması, konumuz açısından bilhassa anlamlıdır. Ancak 1514'lerde devlet desteğine nail olan zaviye, 1559'da ve 1572'de, pek muhtemeldir ki, Osmanlı takibatından kaçan kesimlerin (Işık taifesinin) sığınak yeri olması sebebiyle teftiş ve soruşturma geçirmiştir. Özellikle Seyyid Gâzi Kadısı Mustafa İşretî'nin gayretleriyle zaviyenin Bektaşî kimliğinin korunmaya ve takibattan kaçan marjinal kesimlerin zaviyede egemen olmalarının önlenmeye çalışıldığı gözleniyor.

19 Mart 1577 tarihinde yazılan ve "Şâh Velî nâm ışıık" a verildiği belirtilen bir hüküm, konumuz açısından değerlendirilmesi gereken hususlar içermektedir. Akdağ kadısına gönderilen söz konusu hükümde Hacı Bektaş dervişlerinden Şâh Velî'nin, Benlubaş Derbendî'nde bir tekke bina ettiği ve o mahalde bulunan bir çiftlik ile öşür ve diğer bazı vergilerden, gelip geçen yolculara zarar vermemek şartıyla muaf ve müsellemler olmak istediği belirtilmektedir (27/392/938).

Bu belgenin önemi, Kızılbaş takibinin yoğun bir şekilde yaşandığı bir sahada, bu dönemde pek de iyi bir imajı bulunmayan *ışıık* lakabıyla tanınan bir Bektaşî dervişinin devletten birtakım muâfiyetler, yani bazı mali destekler isteyebilmesi ya da bir başka ifadeyle Safevî halife ve casuslarının cirit attığı bir bölgede, unvan ve tarikat kimliğiyle Safevîlere meyilli olması muhtemel bir dervişe, Osmanlı Devleti'nin yardım edebileceğinin belirtilmesidir.

Şâh Velî hakkında bir tür soruşturma yapılmasının istenmesi, klasik bir uygulama olabileceği gibi, bölgenin hassas durumu sebebiyle özel bir uygulama da olabilir.

Osmanlı Devleti'nin takip ettiği Sünnîlik siyaseti çerçevesinde izah edebileceğimiz bir başka uygulama, Safevî sempatizanı kesimlerin yaşadıkları yerleşim birimlerine mescit ve cami yapımının emredilmesidir. Ebu's-Su'ûd Efendi'nin, Kanuni Sultan Süleyman'a, "nizâm-ı dîn u devlet ve intizâm-ı ahvâl-i memleket" için sunduğu maruzatında mescit bulunmayan köylere, kadıların, cebren mescit yaptırıp namaz kılmayanları cezalandırabilecekleri yolunda fetva verdiği ve bu fetvasını H.940 (M. 1533-1534) tarihli bir ahkâm-ı şerîfe dayandırdığı anlaşılmaktadır:

"Bâzı Müslümanların karyelerinde aslâ mescid olmayub ahalisi cemâat ile namaz kılmaları, hâkimü'ş-şer' mezbûrlara cebren mescid yabdurub namaz kılmaktan ihmâl idenlere ta'zir lâzım olur mu? El-cevab: Olur. Öyle olan kurânın ehline cebren mescid binâ itdürüb salâta müdâvemet itdürmek için vülât-ı memâlik-i mahmiyeye sene erba'în ve tis'ami'e (940/1533-34) tarihinde mü'ekked ahkâm-ı şerîfe vârid olmuştur, mücebiyle 'amel olunmak lâzımdur. Ketebehû Ebu's-Su'ûd."

Aynı şekilde, 17. asırda Şeyh Aziz Mahmud Hüdayî Efendi'nin padişaha, her köye bir Sünnî imam tayin edilmesi, imamın kadın ve çocuklara ilim öğretip zikir yaptırması; Işık tekkelerinin teftiş edilip yoklanarak Hulefâ-i Râşidîn'e küfür ve diğer makul olmayan davranışlarını kendi istekleriyle terk ettirip sünnet ve şeriata uymayanların kapatılmaları tavsiyesi de bu bakımdan anlamlı olsa gerektir.

Rum Beylerbeyi ve Yeniil haslarının toprağında olan kadınlara hitaben yazılan bir hükümde Bozok Pazarı yakınında bulunan Furundepe adındaki mevzide emir ile bir mescit yaptırıldığı, ancak Bozok reayasından Ağcalı Cemaati'nin geceyin gelerek direklerine katran sürüp yaktıkları belirtilmektedir (58/7/26). Daha sonraki dönemlerde de benzerlerine rastlanabilen ve Sünnîliğe uygun bir dinî hayatın yaygınlaşmasını sağlamaya ve belki de o çevrede yaşayanların dinî ve mezhebî kimliklerini belirlemeye yönelik olarak uygulanan bu yöntemin birtakım tepki ve çatışmalara da sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'ya gelen Safevî halife ve casuslarının bilhassa güzergâhlarında bulunan Safevîlere meyilli tekke ve zaviyelerde barınıp Kızılbaş halkla buralarda irtibat kurdukları kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu dönemde tekke ve zaviyelerin, her türlü yolcu (*ebnâ-i sebîl*) için, birer konaklama ve barınma yerleri olduğu bilinen bir gerçektir. Bozok Beyi Çerkes Bey ile Bozok, Akdağ ve Hüseyinâbâd kadılarına gönderilen bir hükümde daha önce Bozok kazasına bağlı Yarar köyünde isyan çıkaran Celal Bey'in evinin yerine Seyyid Bestam oğlu Seyfi'nin bir tekke yaptırdığının ve bazı kimselerin bu tekkeye gelip gittiklerinin, adı geçen Seyfi'nin Râfîzî mezhep olduğunun ve yakında bir fesat (ayaklanma) çıkması ihtimali bulunduğu belirtilmesi (28/308/773) konuya açıklık getirmektedir. İşte bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin bu tip mekânları sürekli denetim altında tutmaya çalıştığı sonucu ortaya çıkıyor.

İstanbul kadısına gönderilen 8 Kasım 1585 tarihli bir hükümde Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinin hemen ardından Haydarî dervişleri için yaptırdığı zaviyenin bir şikâyete konu olduğu; zaviyede bazı "ehl-i dalâl ve bid'at"ın toplandığının ve üstelik kendilerinden başka vilâyet-i Acem'den gelen Râfîzîler'in dahi bunlara karıştığı iddia edilmesi -ki, şikâyet üzerine yapılan soruşturmada bunun, zaviyenin bulunduğu arsaya göz dikenlerin bir iftirası olduğu, söz konusu hükümde anlatılmaktadır- bu dönemde, Osmanlı merkezinde bile böyle bir tehlikenin gündeme getirilebildiğini göstermektedir.

Anadolu Beylerbeyi ile Kütahya ve Seydi Gazi kadılarına gönderilen bir hükümde Seydi Gazi Medresesi Müderrisi Mevlana Yahya'nın mektup göndererek daha önce külliye'nin hangâhından kovulan Işık taifesine, ücretsiz olmak üzere, hangâhın hizmetlerini görmek, tamire muhtaç yerlerini tamir etmek, talebeye riayet edip "evvelki fiska müteallik âdetlerin terk idüb ehl-i sünnet ve cemaatden olub evkât-ı hamseye müdâvemet idüb yoluk ve çıplak yürümek" şartıyla tekrar külliye'ye girmelerine izin verildiği anlatılmaktadır. Bu ifadeler, tekkelerin kontrol altında tutuluş biçimine açıklık getirebilmektedir. Varna kadısına ve zeamet tasarruf eden Emvâl Nâzırı Mehmet'e hitaben yazılan bir hükümde kaza sınırları içindeki tekkeler

de bazı "ehl-i bid'at Işıklar"ın toplandıklarının duyulduğu; hâlbuki bundan önce Osmanlı ülkesinde "Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at şî'ârı üzere olmayub bid'at ve dalâlet üzere olan Işıklarun men'i" için emirler gönderildiği ve emirlerin hâlen geçerli olduğu belirtilmektedir ki (3/172/473), (3/562/1644), (7/120/312) bu ifadeler de, genel anlayışı aksettirmesi bakımından dikkat çekicidir.

Devlet merkezlerini İran ve Azerbaycan'da kurdukları için daha önce Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devirlerinde de Anadolu'dan İran ve Azerbaycan yönüne doğru tersine bir göçün yaşandığı bilinmektedir. Bu nüfus hareketi, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı merkezîyetçi politikalar, Osmanlı devlet görevlilerinin bölgede gerçekleştirdikleri bazı yanlış uygulamalar, göç veren bölgelerin iktisadi bakımdan fakir ve tumar arazilerinin küçük olması, özellikle göçebe Türkmenler arasında yaşanan dinî hayatın Safevî propagandasına müsait bir zemin teşkil etmesi ve Safevî halifelerinin propaganda faaliyetleri gibi sebeplerle Safevîler Devrinde de artarak devam etmiştir. Bu gelişme siyasi, askerî ve iktisadi bakımdan Osmanlılar için kayıp, Safevîler açısından ise önemli bir kazanç olduğundan Osmanlı Devleti 16. asır boyunca bu göçü engellemeye çalışmıştır.

1501 yılı başlarında Sivas Sancağı Beyine hitaben yazılan hükümde, Safevîler tarafına kaçanların idam edileceği ve mallarının bunları yakalayanlara verileceğinin belirtilmesi, daha II. Bayezid devrinden itibaren, Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'dan Erdebil'e gidip gelen Safevî taraftarlarını takibata alarak sert bir şekilde cezalandırdığını göstermektedir. Sultan Şehinşâh'a gönderilen aynı tarihli ve aynı içerikli bir hükümde, ele geçirilen *sufî*lerin mecal verilmeden idam edilmeleri istenildikten sonra ilk hükmün gönderildiği tarihten beri kaç sufinin idam edildiğinin ve bundan böyle ayda bir, iki ayda birkaç sufi idam edildiğinin yazılıp bildirilmesi istenmektedir. Bu şekilde, Kızılbaş takibinin kontrol altında tutularak çeşitli bahanelerle savsaklanmasının engellenmeye çalışıldığı anlaşılıyor.

Erzurum Beylerbeyine gönderilen 11 Ağustos 1560 tarihli bir hükümde de Amasya, Tokat ve Çorum leventlerinden yirmi kişinin Kızılbaş vilayetine kaçıp giderlerken

serhatta yakalanarak Erzurum Kalesi'nde hapsedildikleri, bunlardan ikisinin öldü(rüldü)ğü ve diğerlerinin de ölüm emirlerinin verildiği yolundaki bilgiler, Safevî sempatizanı Osmanlı askerlerinin İran'a göçünü ve akıbetlerini anlatmaktadır (3/477/1422).

Trabzon Beyi Süleyman Bey'e hitaben yazılan bir hükümde ise Kürtün kazası halkının Çepni ve Kızılbaş taraftarı oldukları, bunlardan otuz kişinin Safevî topraklarına kaçtıkları, eğer tedbir alınmazsa hepsinin göçüp gidebilecekleri belirtilerek İran'a kaçışın yöntem ve çapı hakkında ilginç bilgiler verilmektedir (5/513/1401).

Rum Beylerbeyine hitaben yazılan 23 Aralık 1568 tarihli bir hükümde anlatılanlardan Safevî elçilerinin Osmanlı topraklarındaki gidiş-gelişleri esnasında, Safevîlere sempatiyle bakan Kızılbaş halkla birtakım ilişkiler kurdukları, Osmanlı yöneticilerinin de aldıkları tedbirlerle bu ilişkiyi önlemeye çalıştıkları görülüyor. Söz konusu hükümde Amasya Beyi İlyas Bey ve Bozok Beyi Çerkes Bey'e de aynı mealde emirler gönderildiği ve elçiyle münasebeti olan Kızılbaşlarla ilgili Rum Beylerbeyine gönderilen defterin, beylerbeyi tarafından adı geçen beylere gönderilmesi istenmektedir (7/723/1984), (7/660/1835). III. Murat'ın cülusunu tebrik için gelen Safevî elçisi Şâh Kulu Sultan'ın oğlu ve Sa'd-çukuru (Revan) hâkimi olan Tokmak Muhammedî Sultan'ın halktan kimse ile görüştürülmemesinin ve fakat hürmet ve riayette kusur edilmemesinin istenilmesi de konuyla ilgili Osmanlı Devleti'nin duyduğu kaygıyı açıkça sergilemektedir.

Mühimme defterlerinde rastlanan bazı belgelerin, Osmanlı Devleti'nin gizlice gönderilen Safevî halife ve casusları ile resmî kanaldan gelen elçilerin Osmanlı tebası Kızılbaş halkı etkilemelerinden çekindiğini gösterdiği yukarıda ifade edilmeye çalışılmıştı. Osmanlı Devleti'nin İranlı hacıların Osmanlı topraklarından geçişleri sırasında da benzer bir etkileşimin olabileceğinden endişe ettiği söylenebilir.

Bağdat Beylerbeyine gönderilen bir hükümde Hz. İmam Hüseyin Asitanesi'ni ziyaret için gelen İranlı hacıların konaklamasına kifayet edecek kadar han bulunmadığı,

soğuk mevsimde gelen İranlıların birçoğunun halkın evlerinde ikamet etmek zorunda kaldığı ve bu yüzden bazı sıkıntıların meydana geldiği anlatılmaktadır. Söz konusu hükümde yeteri kadar kervansaray (kârbânsaray) yapılması emredildikten sonra, gelen ziyaretçilerin önce serhatta alıkonularak ne kadar ve hangi taifeden olduklarının öğrenilmesi, ardından da salıverilmeleri istenmektedir. Ayrıca, Kızılbaş ziyaretçiler kimseyle görüştürülmeyecekler; Bağdat'a geldiklerinde şehirde kalmalarına izin verilmeyecek ve isimleri yazılıp yanlarına "yarar adamlar" koşularak "Hazreti İmam-ı A'zam iskelesinden" geçirilecekler; asitaneye vardıklarında yine orada bulunan halkla karışmalarına müsaade edilmeyecek, ziyaretten sonra da her bir yerde üç günden ziyade eğlendirilmeyecekler ve yine kimsenin evinde kalmalarına izin verilmeyecektir (23/203/430). Kısaca özetlenen *mühimme* muhtevası, Osmanlı Devleti'nin yukarıda sözü edilen kaygısının ne derece kuvvetli olduğunu göstermeye yetmektedir.

Molla Ahmet adında ve "Hazreti Hoca Abdullah Semerkandî" halifelerinden Mevlana Seydi Ali'nin oğlu olduğu belirtilen birinin, babasının "Kızılbaş katli itmiş" olmasını gerekçe göstererek dirlik istemesi ve bu isteğinin kabul edilmesi, dönemin siyasi ve dinî olduğu kadar ekonomik şartlarının da bir göstergesi olması bakımından ilginç bir detay olarak zikredilebilir. Gönderilen hükümde "on iki pâresi cevânibden" olan dirliğe "beş pâre dahî ziyâde" olunması, Hâkim Çelebi'nin, o adamı tanıdığı; ona sorularak hükmün "tizce" verilmesi, çünkü Molla Ahmet'in "Hacca irişmeğe murad" edindiği ve ayrıca vergiden muaf tutulduğuna dair tezkere verildiği belirtilmektedir (4/204/2143).

Safevî Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesi sırasında, gerekli nüfus ihtiyacını büyük ölçüde Anadolu'dan sağladığı bilinmektedir. O dönemin sosyoekonomik şartları gereği, doğuya doğru göçü cazip hâle getirebilmek için, Safevî halife ve casuslarının büyük bir propaganda faaliyetine giriştikleri anlaşılmaktadır. Celalzâde Mustafa'nın, Acem vilayetinde Safevîlerin ortaya çıkış sürecinde, Anadolu'nun bazı bölgelerinden gidip Kızılbaş'a katılan adamların, yakınlarına haberler göndererek Kızılbaşla-

rın halka adaletle davrandıklarını, dirliği, yarar ve cesur kimselere verdiklerini bildirdikleri ve bu yüzden, Rum halkının ekserinin Safevîlere meyl ettiklerini anlatması, yapılan propaganda faaliyetini ve sonucunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu propagandanın tesiri ve Osmanlı ülkesinde daha çok kul taifesine önem verilmesi sebebiyle Anadolu halkının yararlılarının Safevîlere meyl ettikleri, bunu engellemek isteyen Yavuz Selim'in karşı propagandaya girişerek

“Dedelerimiz zamanlarından berü bize nasihatler ol vec-hiledir ki, âsitânemizde asıl kulumuz, yolumuza sadakat üzere cân u bâş oynayub bize yoldaşlık ve hizmet idenlerdir. Âlî mansıblar ve yarar dirlikler onlarındır” dediği ve adamlarıyla bölge halkına; *“Herbiriniz yerlüyerünüzze varub, benim bu i'tikâd-ı pâk üzere olduğumu vilâyetünüzde olan yararlara, dilâverlere tenbih idüb, bildirün. Kızılbaş cânibine meyl ü muhabbetden vaz gelsünler”* şeklinde haberler gönderdiği, yine Celalzâde'nin eserinde belirtilmektedir.

Van Beylerbeyine gönderilen 24 Haziran 1581 tarihli bir hükümde de aynı konu işlenmektedir. Van vilayetinin bir serhat kenti olduğu ve bu yüzden Kızılbaşlar ile “cenk u cidâl ve harb u kıtâlden hâlî” olmadığı belirtilen söz konusu hükümde boş bulunan gediklerin, “Tat (Acem/yabancı) ve arab ve çepni taifesine” verilmemesi, beylerbeyinin arz ettiği üzere “ata ve dona kâdir yarar Rum (Anadolu) yiğitlerine tevcih” edilmesi istenmektedir (42/77/332).

Yukarıda muhtelif vesilelerle Osmanlı ordusu içerisinde de Safevî sempatizanı Kızılbaş askerlerin bulunduğu belirtilmişti. Dönemin sosyoekonomik ve psikolojik şartları gereğince Kızılbaşlığı ya da Safevî taraftarlığı tespit edilen Osmanlı askerlerinin ya tımarları başkasına verilmekte ya da baskı altında tutulan bazıları dirliklerinden feragat etmekteydiler. Örneğin Bozok beyine yazılan 16 Ağustos 1565 tarihli hükümde “zina ve sirkat ve hırsuz yatağı ve Kızılbaşlık isnâd” olunan Cuma'nın tımarının başkasına verildiği (5/44/103), Divriği Alaybeyisi Ali hakkında gönderilen 4 Eylül 1565 tarihli hükümde ise akrabasından Kâtib Hasan Baba adıyla bilinen kimsenin Şark Seferi'ne çağrıldığında “Şâh'a kılıç çe-

kilmez” diyerek dirliğinden feragat ettiği belirtilmektedir (5/88/205). Aynı şekilde, Rum Beylerbeyine ve Amasya kadısına gönderilen 19 Aralık 1593 tarihli hükümde de Şâh Bey adındaki sipahinin, yine Şark seferine çağrıldığında gitmediği için tımarının başkasına verilmesi üzerine “Kızılbaş neslidir ona kılıç çeken müslim değildir” dediği iddia edilmektedir (71/163/324). Mülhid olduğu tespit edilen ve Kıbrıs'a sürgün edilen Kara Bey adındaki zaimin zeametinin mirîye zapt olunması da aynı şekilde değerlendirilebilir (28/340/860).

Genel olarak göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin, Osmanlı merkezîyetçi politikalarına direndikleri ve yine bu politikalar sebebiyle önemli bir kısmının Safevî taraftarı haline geldikleri; söz konusu aşiretlerin, yerleşik hayatı tehdit etmeleri ve Safevîler tarafından gönderilen halife ve casusların doğal barınakları halinde bulunmaları yüzünden, Osmanlı Devleti tarafından, tehlike unsuru olarak değerlendirilip takibata maruz bırakıldıkları daha önce belirtilmişti. Doğal olarak atlı ve silahlı olan ve sayıları oldukça yüksek olan göçebe aşiretlerin, bilhassa merkezî gücün zaafa uğradığı dönemlerde, tehlikeli hareketlere girişebildikleri ya da bu tür hareketlere girişenler için temel dayanaklardan birini teşkil ettikleri, genel olarak bütün Türk beylik ve devletlerinin tarihinde görülebilen olağan hadiselerdendir. Osmanlı Devleti'nin aşiretleri küçük parçalar halinde iskâna tâbi tutup, yerleşmeye zorlamasının başlıca amacının böylesi bir tehlikenin önünü alabilmek olduğu söylenebilir. Buna ilave olmak üzere, aşiretlerin bir vurucu güç olma özelliklerini yıkmak düşüncesiyle Osmanlı merkezînce onları at ve silahtan arındırma siyasetinin de takip edildiği görülmektedir.

Çorum Beyi Yusuf Bey'e gönderilen 29 Kasım 1576 tarihli hükümde Çorum sancağındaki kasaba ve köylerde sakin olan *Etrâk Taifesi*'nin, yarar atlar besleyip savaş aletleriyle bindikleri ve sipahi tarzında gezdikleri, çoğunun Kızılbaş taraftarı olduğu, bir fesat çıkarmalarından korkulduğu belirtilmekte ve bu yüzden “Etrâkden” her kimde yarar at ve silah bulunursa toprak kadıları marifetleriyle sipahilere değeri üzerinden sattırılması, “Etrâk ve re'âyâda” yarar at ve silah bırakılmaması emredilmektedir (28/374/968). Orta pâre ve Hüseyinâbâd halkından birçoğunun, kadı mahkemesine gelerek “içimizde Kızıl-

baş nâmına ba'zı kimesneler vardır ve ba'zı ehl-i fesat dahî ata binüb ok ve kılıç takınub yollarda ve tenhâ yerlerde biz havâle ve sübaşınız deyu Müslümanların birer bahâne ile malların alurlar” şeklinde şikâyetle bulunmaları (37/33/350), sözü edilen siyasetin ortaya çıkış ve uygulanmasındaki seyri göstermesi bakımından anlamlıdır.

Sonuç

Anadolu gibi bütün tarihi boyunca din ve mezhep mozağı olarak değerlendirilebilecek bir ülkede, dinî motiflerin, siyasi ve askerî mücadelelerde öne çıkartılmasının ya da malzeme olarak kullanılmasının ne büyük toplumsal sorunlara yol açabileceğinin çarpıcı bir örneği 16. asırda yaşanmış ve etkileri yüzyıllar boyu devam etmiştir. Bunun başlıca üç sebebi bulunmaktadır:

- 1- Safevîlerin İran'da bir mezhep devleti olarak ortaya çıkmaları ve bölgedeki taraftarlarını kullanarak Anadolu yönünde yayılma çabaları.
- 2- Osmanlıların merkezîyetçi devlet anlayışlarını, Anadolu'nun güney ve doğu istikametlerine doğru yayılma dönemlerinde sancılı bir şekilde uygulamaya çalışmaları.
- 3- Her iki devletin de yayılma alanlarını teşkil eden bölgelerdeki toplumsal ve dinî yapının Safevî propagandasına uygun, Osmanlı merkezîyetçi politikalarına aykırı bir durum arz etmesi.

Toplumda mevcut bulunan ve normal dönemlerde herhangi bir soruna yol açmayan bazı farklılıklar, bu gelişme ve şartlardan dolayı bir çatışma sebebi haline gelebilmiştir. Tartışmasız bir “iman” konusu olan değerlerin yasaklanması ya da kavga aracı haline getirilmesi, sorunların çözümüne yardımcı olmadığı gibi toplumsal kırılma ve farklılaşmayı artırmaktan başka hiçbir işe yaramamıştır. Üstelik insanların söz konusu değerleri aşağılamaya ve hatta küfretmeye zorlanmaları, toplumsal farklılıkların kalıcı düşmanlıklara dönüşmesine sebep olmuştur.

Muhatabını “küfür”le itham ya da kendini “gerçek din savunucusu” olarak gösterme çabaları, iki devlet arasındaki siyasi ve askerî mücadelenin dinî-mezhebî bir renk almasına yol açmıştır. Ayrıca bu gelişmede, ulemanın

fetvalar yoluyla siyasilere destek vermesinin, siyasilerin hareketlerinin meşruluk kazanmasına ve sorunun toplumsal hâle gelmesine yol açtığı da söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin, sözünü ettiğimiz coğrafyayı ele geçirip yerleşme aşamalarında ya da bazı isyanların bastırılması sırasında uyguladığı ve *istimâlet* olarak değerlendirilen, bölge insanını kazanmaya yönelik küçük bazı sosyoekonomik politikaları yanında genellikle şiddetli bir cezalandırma politikası takip etmesi, sorunun daha da derinleşmesine sebep olmuş görünmektedir.

1400'lerin sonlarından itibaren göçebe Alevî/Kızılbaş kesimlerin yanında *Işık*, *Hâricî*, *Mülhid*, *Râfızî* ve benzeri terimlerle kötülünen ve takibata uğrayan Kalenderî, Haydarî, Melâmî ve benzeri marjinal grupların, bütün Osmanlı dönemi boyunca benzer muamelelere maruz kaldıkları söylenebilir. 1826'dan sonra ise daha kuruştan itibaren özdeşleştirildikleri Yeniçerilik ile birlikte şehir Bektaşîliğinin de aynı kadere mahkûm edilerek, Sünnî bir tarikatın koruyucu kimliği altına sığınmaya ya da yok olmaya zorlanması, değişen siyasi, sosyal ve dinî sebepler dolayısıyla Osmanlılar ile söz konusu kesimler arasındaki ilişkilerin daha da olumsuz bir istikamette geliştiğini göstermektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse bütün Selçuklu-Beylikler-Osmanlı dönemleri boyunca Anadolu'da yaşananlar, toplumsal sorunların meydana gelişi ve çözümlenmesi hususlarında, ibretle hatırlanacak acı tecrübeler olduğu kadar, bilhassa siyaset ve bilim adamları bakımından çıkarılacak derslerle dolu olması bakımından da büyük önemi haiz bulunmaktadır. Bu devirlerde yaşanan toplumsal sorunların, dönemin şartları gereği, normal zeminlerde çözüme kavuşturulamaması ve şiddet politikasıyla halledilmeye çalışılması sorunun gittikçe ağırlaşarak zamanımıza kadar sürüp gelmesine sebep olmuştur.

“Geçmiş bilimsel metotlarla anlamaya çalışma teşebbüsü” olarak tarif edilebilecek olan tarih araştırmalarının, siyasi, askerî, dinî ve toplumsal geçmişten birtakım dersler çıkarmaya yönelmesi beklenmelidir. Aksi hâlde tarih araştırmaları, sadece bazı kimselerin geçmişe yönelik meraklarını tatmin etmekten öte bir işe yaramayacaktır.

Kaynaklar

- Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda Râfîzâlik ve Bektaşîlik*, İstanbul 1932.
- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, Ankara 1975.
- Altınay, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, hzl. Abdullah Uysal, Ankara 1987.
- Altundağ, Şinasi, "Selim I.", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, c. 10.
- Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, hzl. Nihat Azamat, İstanbul 1992.
- Aslanoğlu, İbrahim, *Pîr Sultan Abdallar*, İstanbul 1984.
- Âşıkpaşaoğlu, Ahmet Âşık, *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl. N. Atsız Çiftçioğlu, (Osmanlı Tarihleri I), Türkiye Yay., İstanbul 1949.
- Atalay, Besim, *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340.
- Babinger, F. - Köprülü, F., *Anadolu'da İslamiyet*, hzl. Mehmet Kanar, İstanbul 1996.
- Bacqué-Grammont, J. L., "Etudes Turco-Safavides, III. Notes Et Documents sur la Révolte De Şâh Velî B. Şeyh Celal", *Archivum Ottomanicum*, VII, (Wiesbaden 1982).
- , "Une Liste de Timariotes Suspects dans la Province du Rum En 1513", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XLI/1-4, Eylül 1982-Ekim 1983, *Ord. Prof. Ömer Lütü Barkan'a Armağan*, İstanbul 1984.
- , "Études Turco-Safavides, XV: Cinq Letters de Hüseyin Paşa, Beylerbey du Diyâr Bekir (1522-1532)", *Journal Asiatique*, CCLXXIX/3-4, (1991).
- , "Neuf Letters de Ferhâd Paşa (1515-1521)", *Osmanlı Araştırmaları*, c. X, (İstanbul 1990).
- , "Un Rapport de Fil Ya'kûb Paşa, Beylerbey du Diyâr Bekir, en 1532 (Études Turco-Safavides, XIII)", *WZKM*, 76. Band, (Wien 1986).
- , "Études Turco-Safavides, XVI. Quinze Letters d'Uzun Süleyman Paşa, Beylerbey du Diyâr Bekir (1533-1534)", *Anatolia Moderna*, Yeni Anadolu, I.
- Baha Said, "Bektaşîler", *Türk Yurdu*, V/28, İstanbul, Nisan 1927.
- Balivet, Michel, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*, çev. Ela Gültekin, İstanbul 2000.
- Barkan, Ö. L., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, (İstanbul 1949-1950), XIII/1-4, (İstanbul 1951-1952), XV/1-4, (İstanbul 1952-54).
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve İstılabatı Fıkhiyye Kamusu*, III, İstanbul 1985.
- Birken, Andreas, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî*, Ankara 1991.
- Celalzâde Mustafa, *Selîm-nâme*, hzl. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.
- , *Tabâkâtul-Memâlik*, nşr. P. Kapert, Geschichte Sultan Süleyman Kanunis, Wiesbaden 1981.
- Demirel, Ömer, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkinine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000.
- Dilçin, Cem, (dzl.), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.
- Ebu's-Su'ûd Efendi, *Mâruzât-ı Ebi's-Su'ûd*, Hasan Yüksel Özel Kitaplığı, el yazması, (18 Cemâziyelâhir 1235/2 Nisan 1820 tarihli istinsah).
- Fiğlalı, Ethem Rûhi, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1986.
- , *İmâmiyye Şiâsi*, İstanbul 1984.
- , *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, İstanbul 1990.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "15. ve 16. Asırda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, VI (1965).
- Gökay, Orhan Şaik, (hzl.), *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, I, İstanbul 1997.
- Gölpınarlı, A.-Boratav, P. N., *Pîr Sultan Abdal*, İstanbul 1991.
- , "Kızılbaş", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, c. 6.
- , *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul 1985.
- , *Melâmîlik ve Melâmîler*, (Tıpkıbasım) İstanbul 1992.
- , *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 1987.
- Gündoğdu, Abdullah, "Türkistan'da Osmanlı İnan Rekâbeti: (1583-1598)", *Türk Ocakları İzmir Şubesi Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri* İzmir 8-10 Nisan 1999 İzmir, İzmir 2000.
- Hadîdi, *Tevârih-i Âl-i Osman* (1299-1523), hzl. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988.
- Hinz, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tefvik Bıyıklıoğlu, TTK. Yay., Ankara 1992.
- Hoca Sâdeddin, *Tacüt-Tevârih*, II, İstanbul 1279-1280.
- İlhan, M. Mehdi, "1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Âmid Sancağında Timâr Dağılımı", *İÜFTED Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, XII, İstanbul 1982.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Fatih Sultan Mehmet", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul 1988.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm II", çev. Mustafa Özel, *Dergâh*, 31, İstanbul Eylül 1992.
- , "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, I, Ankara 1999.
- , "Türkler/Osmanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, c. 12/2.
- İpşirli, Mehmet, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", *İÜFTED, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, XII, İstanbul 1982.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Nur Baba*, (baskıya hazırlayan: Atilla Özkırımlı), İstanbul 1977.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.
- Koç, Yunus, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara 1999.

- Köprülü, F., "Pir Sultan Abdal", *Hayat*, S. 64, (1928).
- , *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981.
- Küçükdağ, Yusuf, II. *Bayezit, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâli Ailesi*, İstanbul 1985.
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.
- Mèlikoff, Irène, "Anadolu'da Cemaat Dışı İslamlık Örf-dışılık, İnanç-karışması, "Gnose", *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1993.
- , "Kızılbaş Problemi", *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1993.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1985.
- Nüzhet, S., *XVII. Asır Şairlerinden Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1929.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Din", *IRCICA Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, İstanbul 1998.
- , "Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm: Problemler, Hipotezler ve Bir Perspektif Denemesi", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 07-09 Nisan 1999 Bildiriler*, Konya 2000.
- , "Türk Heterodoksi Tarihinde "Zındık", "Hâricî", "Râfîzî", "Mülhid" ve "Ehl-i Bid'at" Terimlerine Dâir Bazı Düşünceler", *İÜEFTE Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, XII, (İstanbul 1982).
- , "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesiyani Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25-Ağustos 1989, Ankara 1990.
- , "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadızedeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI/1-2, (Ankara 1979-1983).
- , *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yay., 3. baskı, İstanbul 2000.
- , *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süflilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK. Yay., Ankara 1992.
- , *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. baskı, İstanbul 2003.
- , *Türk Süfliliğine Bakışlar*, İletişim Yay., 9. baskı, İstanbul 2007.
- Orhonlu, Cengiz, (hızl.), *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İşkânı*, İstanbul 1987.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III cilt, İstanbul 1983.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, I, Matbaa-i Âmire 1283.
- Sanvory, R. M., "Safevî İnan'ı", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, çev. Mehmet Maksudoğlu, İstanbul 1988.
- Savaş, Saim, (Fransızcaya çev. J.-L. Bacqué-Grammont), "Les Menées Safavides en Anatolie au XVIe Siècle et les Mesures Prises a leur Rencontre par l'État Ottoman", *Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)*, IX, (Paris 2000).
- , "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992.
- , "XVI. Asırda Safevîler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler* 07-09 Nisan/April 1999, Konya 2000.
- , "Zâviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü", *Osmanlı*, IX, Ankara 1999.
- , *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul 1992.
- , *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, İstanbul 2002.
- Serin, Rahmi, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, İstanbul 1984.
- Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul 1986.
- Seyfeddin Özege Bağış Kitapları Kataloğu, Haritalar ve Atlaslar*, IV, Erzurum 1989, 594, No:1510'da, 1/3000.000 ölçeğinde, 46x69 ebadında, "Türkiye'de Bektaşî ve Alevîlerin Oturdıkları Yerleri Gösterir Haritadır" başlıklı harita.
- Skovgaard-Petersen, Jakob, "Takiyye mi, Yoksa Sivil Din mi? Lübnan'daki Mezhep Esasına Dayanan Devlet Çerçevesinde Dürzi Din Uzmanları", *Alevî Kimliği*, (ed. T. Olson, E. Özdalga, C. Raudvere), İstanbul 1999.
- Solakzâde, *Tarih-i Solakzâde*, İstanbul 1297.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, İstanbul 1980.
- , *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.
- Şahin, İlhan-Emecen, Feridun, *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm II. Bâyezid Dönemine Ait 906-1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İÜEFTE*, XVII/22, (1968).
- , "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", *İÜEFTE*, 7-8 (İstanbul 1977).
- Uludağ, Süleyman, "Müzakereler", *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler*, İstanbul 1999.
- Üveysilikten Bektaşiliğe: Kitab-ı Cebbâr Kulu*, hzl. Hasan Yüksel - Saim Savaş, Sivas 1997.
- Yalman (Yalkın), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, II, hzl. Sabahat Emir, Ankara 1977.
- Yazıcı, Tahsin, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1956.
- , "Safevîler", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, c.10.
- Yüksel, Hasan, (çev.), *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar Berber Bedirî'nin Günlüğü*, Sivas 1993.
- , "Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm", *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri* İzmir 8-10 Nisan 1999, İzmir 2000.
- , "Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıfları Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddin Ailesi)", *Revak*, (Sivas 1990).
- , *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibül-Eşrâflar Ahmet Rif'at, Devhatü'n-Nukabâ*, Sivas 1998.